

'והגדת'

הגדה של פסח

עם ביאור קל ומשולב

על פי ביאורי הראשונים

הדפסה שלישית

מודיעין עילית

ערב פסח תשע"ב

'והגדת'

הגדה של פסח

עם ביאור קל ומשולב

ע"פ ביאורי הראשונים

מאת החונן לאדם דעת

אשר זעליג מורסקי

הדפסה שלישית

מודיעין עילית

ערב פסח תשע"ב

יישר כח לרה"ג ר' חנניה הסגל שליט"א

על הערותיו החשובות והמועילות

לע"נ יעקב בן משה ז"ל תנצב"ה	לע"נ אשר זעליג ז"ל תנצב"ה
לע"נ אריה ליב בן ארוינג ז"ל תנצב"ה	לע"נ הרצל בן סינה ז"ל תנצב"ה
לע"נ משה בנימין בן אברהם ז"ל תנצב"ה	לע"נ אודל טויבא בת אברהם ע"ה תנצב"ה
לע"נ ר' כלפו בן רבי רפאל זצ"ל אב"ד טריפולי תנצב"ה	לע"נ חנומג'אן רחל בת משה ע"ה תנצב"ה
לע"נ שאול בן הרב רפאל הי"ד תנצב"ה	לע"נ סינה בת ויקטור ע"ה תנצב"ה
לע"נ אשתו מרת ליזה הי"ד תנצב"ה	לע"נ נג'טולה משה בן חנה ז"ל תנצב"ה
לע"נ דוב בערל זינגר וילדיו הי"ד תנצב"ה	לע"נ אשר זעליג בן אליעזר ז"ל תנצב"ה
לע"נ רייזל למשפחת חס נלב"ע בשנת תרפ"ח תנצב"ה	לע"נ גיטל בת אהרון בן יוסף ע"ה תנצב"ה
	לע"נ פייגה (אולגה) בת יששכר דב ע"ה תנצב"ה

©

כל הזכויות שמורות למחבר

אין להעתיק או לצלם ללא קבלת רשות בכתב מהמחבר

ניתן להזמין את הקונטרס בדואר

נתיבות המשפט 93/11 מודיעין עילית 71919 ישראל
ובטל": 08-9744727

הערות והארות ניתן לשלוח בכתב

פקס': 0765-100-191

דוא"ל: shmirat-h@bezeqint.net

משה מרדכי קארפ

קרית ספר

תאריך: 1/12/57

בן י' ב' י' יום ראשון ד' אפריל יום ראשון ג' אדר
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון
 יום ראשון י"ג אדר יום ראשון י"ג אדר יום ראשון

אני בלתי

משה מרדכי קארפ

בס"ד אדר תשע"ב

הן ידידי הרב הגאון ר' אשר זליג מורסקי שליט"א בעמ"ס החשוב 'נתיבות חיים' על שמירת הנפש וכו',
 חיבור נפלא על הגדה של פסח, ובו פירוש מקוצר על סדר ההגדה ומלוקט מגדולי הראשונים... לעמוד
 בכל דבר שצריך ביאור וטעם, וזכה לערוך חיבור נאה... דבר דבור על אופניו... והנני לברך את הרהמ"ח
 שליט"א שימשיך לזכות את הרבים בחיבורים מועילים... כבר איתמחי גברא בחיבורים נפלאים לזיכוי
 הרבים, ולהגדיל תורה ולהאדירה.

כללים חשובים למעיין

- מטרת הביאור הוא, ללמוד בו לפני התקדש ליל החג, לרכוש על ידו ידע וביאור רחב בהגדה על פי פשוטו, לפי ביאורי הראשונים, כך שבלייל הסדר ניתן יהיה לקיים בהידור את מצות 'והגדת לבנך'.
- המעוניין שלמול עיניו יעמוד נוסח ההגדה ברצף ובמקשה אחת, יוכל להיעזר בסידור הנפוץ 'תפלת כל פה', בו ימצא את [עיקר] נוסח ההגדה (עמוד 381, וכן ברוב הסידורים המצויים) ברצף.
- פירושי הראשונים שצוינו בהערות, מקורם בהגדה של פסח 'תורת חיים' (מה"ק ירושלים תשנ"ח). וכן הציונים להערות, הם להערות המהדיר שם) מלבד היכן שצוין אחרת (פי' הרוקח הוא מתוך הגש"פ 'כולו מחמדים').
- כל מקום שנכתב בהערות, וע"ע [ועיין עוד], הכוונה לשיטה החולקת.

אני מודה לבורא העולם שזיכני ברב רחמיו וחסדיו למתנה זו, הגדת 'והגדת'.

ולרעייתי, עזרתי בחיים, אין חיים אלא תורה, מנחה שלוחה היא, בהודיה על כל העזרה המתמידה. שנזכה בס"ד לגדל בנינו לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

הגדת 'והגדת'

הגדה של פסח

ע"פ ביאורי הראשונים

קודם סיפור יציאת מצרים, אנו מגביהים את המצה כדי להראותה למסובים, מזמינים את העניים, וכן מתפללים לבנין בית המקדש – מעין פתיחה לעריכת הסדר:

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים - כזה היה² ה'לחם עוני' שאכלו אבותינו בארץ מצרים. אבותינו היו עבדים במצרים, והמצרים האכילום מצה, מאכל עבדים. ולכן המצה מכונה 'לחם עוני'³ מלשון 'עינוי', לפי שהיא באה להזכיר את העינוי שנתענו אבותינו בהיותם עבדים במצרים⁴.

פל דכפין ייתי ויכול - כל רעב יבוא ויאכל. מזמינים את העניים שאין להם מה לאכול, לבוא ולסעוד עימנו את סעודת היום טוב⁵. פל

1 עיי' ראב"ן וש"ר.

2 כפי' ר"י בן יקר ואבודרהם. ועיי' מ"א או"ח תעג, כד. וברוקח כתב 'הא' כמו – 'הרי'.

3 דברים טז, ג.

4 ספרי דברים סי' קל, רש"י דברים שם, ארחות חיים [בשם ראב"ע] ועמק הנצי"ב בספרי שם.

ועיי' פסחים קטו, ב.

5 אבודרהם. ועיי' רמב"ם יו"ט ו, יח.

הַצֵּרִיךְ יִיְתִי וַיִּפְסַח - כל נצרך יבוא ויפסח. מלבד העניינים, אנו גם מזמינים את מי שיש לו מה לאכול, אלא שאין לו מצות ושאר צורכי ליל הסדר, לבוא ולעשות עימנו את הסדר⁶, וכן, לאכול עימנו אפיקומן הנאכל זכר לפסח⁷.

הַשְּׁתָּא⁸ הָכָא, לְשָׁנָה הַבְּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל - עכשיו⁹ אנו כאן, לשנה הבאה בארץ ישראל. הַשְּׁתָּא עֲבָדֵי, לְשָׁנָה הַבְּאָה פְּנֵי חוּרִין - עכשיו אנו עבדים, לשנה הבאה משוחררים. כלומר, עכשיו אנו בגלות, וכעין בעבדות, שאין אנו יכולים לעשות את הפסח כראוי בהקרבת קרבן הפסח¹⁰, אלא רק במצת מצודה¹¹, ולכן אנו מתפללים: יהי רצון מלפניך ה', שתושיבנו כולנו בארץ ישראל כבראשונה, לעשות קרבן פסח בירושלים¹², ככל חוקותיו וככל משפטיו¹³, ותפדה ציון באמת ויצאו ישראל לחרות עולם¹⁴. [ונכפל הלשון "לשנה הבאה" וכו', לחיזוק וקיום העניין¹⁵].

וכאן הבן שואל 'מה נשתנה?' כלשון הכתוב: "והיה כי ישאלך בנך למחר לאמר מה זאת?"¹⁶

6 אבודרהם. ועיי' אורחות חיים, ראב"ן ופמ"ג א"א תעג, כד, ע"פ אברבנאל.
7 ראב"ן. ועיי' ריטב"א בפי' ב', רשב"ץ בפי' א', ראב"ן פסחים קטו, ב (בתו"ד "ושארית ישראל") ועיב"ץ.

8 וי"א 'הַשְּׁתָּא' שמובנו, בשנה זו, עיי' ראב"ן.

9 מיוחס לרש"י, ריטב"א ועיי' שם בהערה 17. ועיי' מהר"ל גבורות ה' פרק נא. וכן נוקד ב'הגדת דרמשטט' מימי הראשונים (עיי' הגש"פ עיוני ההגדה עמ' סט).

10 שבלי הלקט.

11 ריטב"א.

12 שבלי הלקט ורוקח. וע"ע פירוש קדמון.

13 ריטב"א.

14 'עיי' הגר"י לעיונשטיין זצ"ל, הגדת גדולי תנועת המוסר, עמ' 69.]

15 ריטב"א. [ומש"כ המהדיר בהערות שם, לא נ"ל, וחרור גם על המשך פי', עיי"ש.]

16 שמות יג, יד. עיי' ראשונים ובהגדה שלמה עמ' י.

מה - מדוע נִשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלַּיְלוֹת שֶׁל הַשָּׁנָה בְּכֶךְ, שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמִצָּה - הַרְשוֹת בִּידֵינוּ לֵאכּוֹל בֵּין לֶחֶם (חֶמֶץ), וּבֵין מִצָּה [שְׂאִינָנָה חֶמֶץ]¹⁷, הַלַּיְלָה הַזֶּה - כָּלוּ מִצָּה - וְאִילוּ הַלַּיְלָה הַזֶּה אָנוּ מִצְווּיִם לֵאכּוֹל רַק מִצָּה¹⁸ [וְהָאוֹכֵל חֶמֶץ חַיִּיב כִּרְתָּ?]

שאלה שנייה: מדוע נשתנה הלילה הזה מכל לילות השנה, שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת - הַרְשוֹת בִּידֵינוּ לֵאכּוֹל מִיְנֵי יִרְקוֹת שׁוֹנִים, בֵּין מְרִים וּבֵין שְׂאִינָם מְרִים¹⁹, הַלַּיְלָה הַזֶּה - מְרֹר - וְאִילוּ הַלַּיְלָה הַזֶּה, אָנוּ חַיִּיבִים לֵאכּוֹל מְרֹר דּוּקָא [אִפִּילוּ אִם אֲכַלְנוּ שְׂאֵר מִיְנֵי יִרְקוֹת]²⁰?

שאלה שלישית: מדוע נשתנה הלילה הזה מכל לילות השנה, שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אֵין אָנוּ מְטַבֵּילִין אֶפִּילוּ פַּעַם אַחַת - אֵין לָנוּ מִנְהַג²¹ לְטַבּוֹל אֶת מֵאֲכָלֵי סְעוּדָתָנוּ אִפִּילוּ פַּעַם אַחַת²², הַלַּיְלָה הַזֶּה שְׁתֵּי פַּעְמַיִם - וְאִילוּ הַלַּיְלָה הַזֶּה, אָנוּ נוֹהֲגִים לְטַבּוֹל שְׁתֵּי פַּעְמַיִם, פַּעַם אַחַת אֶת הַכֶּרְפֶּס בְּמֵי מֶלַח [אוּ בְּחוּמָץ], וּפַעַם שְׁנִיָּה אֶת הַמְרֹר בְּחֹרֶסֶת?²³

שאלה רביעית: מדוע נשתנה הלילה הזה מכל לילות השנה, שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין אֶת סְעוּדָתָנוּ בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסַבֵּין - אָנוּ רְשָׁאִים לֵאכּוֹל אֶת סְעוּדָתָנוּ, בֵּין כְּשֶׁאָנוּ יוֹשְׁבִים כְּרַגִּיל וּבֵין כְּשֶׁאָנוּ מְסוּבִים [=מוֹטִים עַל צַד שְׂמַאלָנוּ] דֶּרֶךְ חֲרוּת²⁴, הַלַּיְלָה הַזֶּה פְּלָנוּ

17 רשב"ץ. ועיי' ש"ר.

18 רשב"ץ.

19 רשב"ץ.

20 רשב"ץ.

21 [ולא "אין לנו חיוב". דאמרינן בגמ' פסחים קטז, א "חיובא לדרדקי".]

22 רשב"ץ.

23 רשב"ץ.

24 רשב"ץ.

מְסַבֵּין - ואילו הלילה הזה אנו חייבים לאכול מצת מצוה ושתיית ד' כוסות, בהסבה דרך חרות דווקא?²⁵

מכאן ואילך התשובה לשאלות הבן. אנו משיבים לבן תשובה כוללת לארבע שאלותיו, והיא תחילת ההגדה, כפי ששינוי בגמר א"א²⁶ [לשיטת שמואל] "מתחיל בגנות [עבדים היינו] ומסיים בשבח [גאולתנו ממצרים]". כלשון הכתוב "והיה כי ישאלך בנך וגו', ואמרת לבנך, עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה"²⁷.

התשובה על שאלות הבן היא, להלן, מ"עבדים היינו" וכו' ועד לחתימת ברכת "גאל ישראל" (סוף 'מגיד'). סיפור הניסים הגדולים, הגאולה ממצרים והיציאה לחרות, ביד ה', היא מהות הלילה ותשובת סיבת עריכתו בשינויים רבים ובמצוות מיוחדות²⁸.

אנו משיבים לבן בקצרה: **עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, וַיּוֹצִיאֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ מִשֵּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה**²⁹. ומשום כך אנו עורכים עתה את ליל הסדר, על שינויו הרבים, כדי לזכור את ניסיו וחסדיו של ה' יתברך עימנו, ולהודות לו עליהם. [בהמשך ההגדה יתוארו הניסים והחסדים ביתר פירוט והרחבה, כתשובה מנומקת ומבוארת לשאלות הבן.]

ואילו עולה על ליבנו או על לב בנינו לומר, מה שהיה כבר היה, וכבר נגאלו אבותינו ממצרים, ואנו עצמנו לא השתעבדנו ולא נגאלנו, ומה לנו לספר על נס יציאת מצרים בזה הלילה?³⁰ על כך אנו משיבים ואומרים: **וְאֵלּוּ לֹא הוֹצִיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הָרִי אֲנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ מִשְׁעָבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם - מַעַתָּה הָרִי**

25 רשב"ץ.

26 פסחים קטז, א. כשיטת שמואל. ובהמשך, כשיטת רב.

27 ארחות חיים.

28 עיי' רי"ד.

29 תיבות אלו מתבארות בהמשך ההגדה.

30 עיי' מיוחס לרשב"ם, שבלי הלקט, רשב"ץ וש"ר.

שכאילו אנו בעצמנו נגאלנו; וכמו שאנו אומרים להלן: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים"³¹.

לאחר שפתחנו במצות סיפור יציאת מצרים בקצרה, וקודם שאנו באים לספר את סיפור יציאת מצרים בפירוט ובהרחבה ["מתחילה עובדי עבודה זרה"] ובהבאת פסוקי הגאולה ומדרשיהם ["ארמי אובד אבי"], אנו מזכירים את ההלכה³², שמצות ההגדה חובה היא על כל אדם מישראל, כקטן כגדול³³

וכך שנינו בהלכה: **וְאֵפִילוּ בְּלֵנוּ** - כל עם ישראל³⁴, **חֻמְּוֵי** - יודעים ומכירים את סיפור יציאת מצרים, ממה שסיפרו לנו אבותינו³⁵, **בְּלֵנוּ** - **בְּבוֹנִים** - מבינים דבר מתוך דבר, ומהסיפור שסיפרו לנו אבותינו, אנו מבינים גם את הפרטים שלא סיפרו לנו³⁶, **בְּלֵנוּ זְקֵנִים** וכבר רבות בשנים אנו עורכים את ליל הסדר ומספרים על יציאת מצרים³⁷, **בְּלֵנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה** - הוגים בה יומם ולילה, ויודעים מכבר³⁸ לספר את סיפור יציאת מצרים על בורי³⁹, הן המקרא, הן התלמוד והן המדרשים⁴⁰ – עם כל זאת, **מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בְּיַצִּיאת מִצְרַיִם** כל שנה מחדש בלילה הזה.

ובנוסף לכך, **כָּל הַמְרַבֵּה לְסַפֵּר בְּיַצִּיאת מִצְרַיִם** בלילה הזה, ולדרוש באגדות ולהרחיב בדברים שהיו ושאיננו⁴¹ – **הָרִי זֶה מְשַׁבַּח**.

31 רשב"ץ.

32 מכילתא סוף פ' בא וברמב"ם חו"מ ז, א.

33 עיי' רמב"ם שם, ושם בהל' ד.

34 [שזו הרי הלכה לכלל].

35 רשב"ץ.

36 רשב"ץ.

37 רשב"ץ.

38 אבודרהם.

39 רשב"ץ.

40 ר"י בן יקר.

41 רמב"ם שם הל' א, ד ובסה"מ עשה קנו.

מהמעשה הבא אנו מביאים ראיה, הן להלכה האמורה, שגם על חכמים גדולים חובה ומצוה לספר ביציאת מצרים⁴², והן לאמור, שמצוה להרבות ולהרחיב בסיפור יציאת מצרים⁴³

ראייה להלכה האמורה, ניתן ללמוד מהמעשה הבא: **מַעֲשֵׂה בַתנאים רַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן, שֶׁהָיוּ מְסַבִּין בַּלַּיִל הַסֵּדֶר בְּבֵנֵי בְרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיציאת מצרים כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם, רַבּוֹתֵינוּ, הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית. וְאֵלמלי חִיּוּב מִצְוַת קְרִיאַת שְׁמַע בּוֹמְנָה, הָיוּ הַתנאים מְמַשִּׁיכִים בְּסִיפּוֹר יציאת מצרים⁴⁴ וּבִדְרָשׁוֹת הַפְּסוּקִים עוֹד וְעוֹד⁴⁵. הָרִי שֶׁגַם לַחֲכָמִים גְּדוּלִים מִצְוַה לְסַפֵּר בִּיציאת מצרים. בְּנוֹסֵף אֲנִי לְמִדֵּים מִמַּעֲשֵׂה זֶה, שִׁמְצוּה לְהַרְבּוֹת בְּסִיפּוֹר יציאת מצרים כִּמָּה שְׁיוֹתֵר.**

עֵתָה מוֹבֵאת הַהֲלָכָה, שְׁחֹבָה לְהוֹכִיר אֶת יציאת מצרים בְּכָל לַיְלוֹת הַשָּׁנָה [בְּקְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עֶרְבִית], וְכֵן מוֹבֵאת הַדְּעָה הַמַּחֲיִיבַת אֶת הַזְכָּרַת יציאת מצרים גַּם בִּימֹת הַמַּשִּׁיחַ.

וּבִמָּה הֲלָכָה זוֹ שְׁיִיכַת לְמִצְוַת הַהֲגָדָה בַּלַּיְלָה זֶה? תְּשׁוּבָה: מֵהֲלָכָה זוֹ נִיתֵן לְלַמּוֹד בְּקַל וְחוֹמֵר: אִם בְּשֵׂאֵר לַיְלוֹת הַשָּׁנָה [וּבִימֹת הַמַּשִּׁיחַ], שְׁאִינֵם זְמַן הַמִּיּוּחַד לְסִיפּוֹר יציאת מצרים – עִם כָּל זֹאת, חוֹבָה לְהוֹכִיר בָּהֶם אֶת יציאת מצרים, כָּל שֶׁכֵּן שְׁחֹבָה לְהוֹכִיר, לְסַפֵּר וְלְהַרְחִיב בְּסִיפּוֹר יציאת מצרים בַּלַּיְלָה הַזֶּה, שֶׁהוּא לַיִל גְּאוּלְתָּנוּ מִמַּצְרַיִם, בּוֹ צוּיֵנוּ בְּמִצְוַת "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בְּיוֹם הַהוּא"⁴⁶

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, הָרִי אֲנִי כְּמוֹ בֶּן שְׁבַעִים שָׁנָה - וְלֹא בֶן שְׁבַעִים שָׁנָה מִמֶּנִּי, כִּי הִיָּה אִזְּוֹ רַק בֶּן שְׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּלִבִּי. אֲלֵא

42 שבלי הלקט.

43 ריטב"א.

44 רשב"ץ, שבלי הלקט.

45 ראב"ן, רוקח.

46 עיי' אברבנאל. ועיי' גי' הרמב"ם ושבלי הלקט.

שאותו היום מינוהו לנשיא הסנהדרין [במקום רבן גמליאל], וכדי שלא יחלקו על נשיאותו מחמת מיעוט שנותיו, נעשה לו נס והלבינו שמונה עשרה שורות משערות ראשו, והיה נראה כאיש שיבה בן שבעים שנה⁴⁷. והיה תמה על עצמו ואומר: למרות רוב עמלי בתורה וריבוי השתדלותי להתחבר עם החכמים (שלכך מינוהו נשיא עליהם)⁴⁸, וְבַכֵּל זֹאת לֹא זָכִיתִי - לא ניצחתי [את חכמים] בהלכה⁴⁹ זו שְׁתֵּאמֵר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלִילוֹת בְּפִרְשַׁת צִיצִית בְּעֵרְבִית. כלומר, אני סברתי שיש להזכיר את יציאת מצרים בכל לילות השנה, אך חכמים סברו לא כן, והיו מדלגים בערבית פרשת ציצית [בה מוזכרת יציאת מצרים]⁵⁰, וכיון שיחיד ורבים הלכה כרבים, לא ניצחתי. עַד שָׁבַא ודְרָשָׁה בֶּן זֹמָא וסייעני בדרשתו ונעשו הרבים סבורים כדעתי, וכיון שהלכה כרבים, ניצחתי את חכמים, ונקבעה ההלכה לומר בלילות פרשת ציצית שיש בה זכירת יציאת מצרים⁵¹. וכך דרש בן זומא, על פי מה שְׁנֵאמֵר, "לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ". לשון "יְמֵי חַיֶּיךָ" משמע הַיָּמִים בלבד [למעט הלילות]; ומכיון שנאמר "כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ", ותיבת 'כל' היא מיותרת [כי היה יכול לומר רק 'יְמֵי חַיֶּיךָ'], לכן אנו מרבים ממנה את הַלִּילוֹת להיות כימים, לענין החובה להזכיר בהם את יציאת מצרים⁵².

וְחֻכְמַיִם, אע"פ שמדרשת בן זומא ואילך הזכירו גם הם את יציאת מצרים בלילות, כפי שנקבעה ההלכה לבסוף, אך הם בעצמם [בעת

47 ברכות כח, א וראשונים. וע"ע רמב"ם פיהמ"ש ברכות א, ה.
48 עיי' רמב"ם פיהמ"ש שם. [וביארו הפי' הרווח ("לא ניצחתי") לפי פירושו שם, שבוה יתבאר שייכות הלשון "הרי אני כבן" וכו'. ועיי' גם לשון הרשב"ץ.]

49 סידור רש"י, מיוחס לרש"י, מאירי ברכות יב, א, רוקח, ארחות חיים, ריטב"א וש"ר. וע"ע רי"ד, ראב"ן ושבלי הלקט, (אך לפירושם ק"ק לשון "הרי אני כבן", דמה רבותא בזה; וכן "שתאמר", דהצ"ל "לומר", על עצמו, ואכמ"ל), ועיי' רשב"ץ ורמב"ם שם ופי' הגר"א באמרי נועם ברכות יב, ב.

50 רוקח, רשב"א ברכות יב, א, ריטב"א, שבלי הלקט, ועיי' שם הערה 88. וע"ע ר"י בן יקר ופי' שני בריטב"א.

51 רוקח, ועיי' ריטב"א וארחות חיים.

52 פירוש קדמון, שבלי הלקט.

שהיו רוב, וגם לאחר שנותרו מיעוט] לא סברו כן, אלא אומרים ודורשים⁵³ את הכתוב כך: "ימי חייך" הכוונה היא – העולם הזה – ימי חייו של האדם בעולם הזה. וכיון שנאמר 'ימי' ('ימי חייך'), משמע שחובת הזכרת יציאת מצרים [בעולם הזה] היא רק בימים, ולא בלילות. "כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ" – כל' הוא לשון של תוספת וריבוי. משמע ימים שאין להם קצבה, לכך הוא נדרש⁵⁴ – לְהֵבִיא לַיָּמֹת הַמְּשִׁיחַ – שגם אז תהיה חובה להזכיר את יציאת מצרים. ואף שנאמר⁵⁵: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נֶאֱמַר ה', וְלֹא יֵאמְרוּ עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי אִם חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה וְאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צִפּוֹנָה וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדְחָתִים שָׁם", באה תיבת 'כל' לרבות, שאין כוונת הנביא שלא תוזכר יציאת מצרים לימות המשיח כלל, אלא תוזכר גם היא, אמנם תהיה הזכרת קיבוץ גלויות עיקר והזכרת יציאת מצרים טפלה לה⁵⁶.

לאחר שלמדנו על החובה לספר את סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, אנו מביאים את דרשות הפסוקים בתורה, מהם אנו למדים שעיקר חובת סיפור יציאת מצרים הוא לספרו לבנינו ולילדינו דווקא, כמו שנאמר "והגדת לבנך" [אלא שאם אין לו בן מספר בינו לבין עצמו⁵⁷].

להלן ארבע שאלות הבנים ותשובותיהם בצדם, אותם דרשו חז"ל מהפסוקים. והיתה כוונת חז"ל בדרשתם זו, שנתבונן, שכל כך רצה הקב"ה שנספר לבנינו סיפור יציאת מצרים באופן מבואר ובהרחבה, דבר דבור על אופניו, דברים המתיישבים על הלב, עד שפירט לנו הכתוב תשובה לכל בן מארבעת סוגי הבנים – כל בן, לפי מידתו, תכונתו וטבעו, תשובתו בצידו⁵⁸ וכדלהלן.

53 ע"פ פי' הגר"א שם ד"ה ולא זכיתי שתאמר, ועיי"ש ד"ה ימי חייך.

54 עיי' פירוש קדמון.

55 ירמיהו פרק כג, ז-ח.

56 רשב"ץ. [וזה כוונת הנביא "אשר העלה" (השני), כלומר, מארץ מצרים. ועיי' ברכות יב, ב.]

57 שו"ע או"ח תעג, ז.

58 ריטב"א.

לפני דרשת הפסוקים, אנו פותחים ואומרים "ברוך המקום" וכו', כאדם הפותח את דרשתו בברכה והודאה לה', ואח"כ מתחיל בדרשתו⁵⁹

אנו משבחים את הקב"ה ואומרים: **בְּרוּךְ הַמָּקוֹם** - כינוי להקב"ה⁶⁰ – **בְּרוּךְ הוּא**⁶¹.

ומודים לו שנתן לנו את תורתו הקדושה [בה נעסוק ונדרוש להלן]:
בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל – בְּרוּךְ הוּא.

כְּנֻגַד אַרְבַּעַה בָּנִים דְּבִרְהַ תּוֹרָה - ארבעה פסוקים נכתבו בתורה, בהם נזכרת שאלת הבן בענין יציאת מצרים, כאשר כל פסוק נכתב בסגנון שונה. ודרשו חז"ל, שארבעה פסוקים אלו הם כנגד ארבעה סוגי בנים. כל בן שואל לפי טבעו ודעתו. [ד' הפסוקים בכתוב הם: א. "כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדוּת וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵינוּ אֵתְכֶם"⁶²; ב. "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֵבֶדָה הַזֹּאת לָכֶם"⁶³; ג. "וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת"⁶⁴; ד. "וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם"⁶⁵].

ואלו הם ארבעה סוגי הבנים:

אָחָד חָכָם. וְאָחָד רָשָׁע. וְאָחָד תָּם. וְאָחָד שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ לְשֵׂאוֹל.

הבן החכם, מה הוא אומר (שואל)? "מה העדות - 'עדות' הן מצוות שהם עדות על גאולת מצרים, כגון אכילת מצה] = עדות שבחיפזון

59 ריטב"א, אבודרהם. וע"ע רי"ד ושבלי הל'קט.

60 בראשית רבה סח, ט.

61 עיי' רשב"ץ.

62 דברים ו, כ.

63 שמות יב, כו.

64 שמות יג, יד.

65 שמות יג, ח.

יצאנו ממצרים ולא הספיק בצקנו להחמיץ], הקרבת קרבן פסח [= עדות שהקב"ה פסח עלינו]⁶⁶, **וְהַחֲקִים** - הן המצוות שטעמם נסתר ומכוסה, כגון מצות "ועצם לא תשברו בו" [= איסור שבירת עצם באכילת קרבן הפסח]⁶⁷, **וְהַמְשִׁפְטִים** - הן מצוות שהשכל מחייבן, כגון "וכל ערל לא יאכל בו" [= נכרי אינו במצות אכילת קרבן הפסח, לפי שלא נגאל]⁶⁸, **אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹקֵינוּ אֲתֶכֶם**. [מכתוב זה נראה בעליל שהיא שאלתו של הבן החכם, שהרי שואל על מצוות הפסח בפירוט רב ובחכמה⁶⁹. ומה שאמר 'אתכם' (כלשון הבן הרשע שאמר 'לכם'), הרי גם המשיך ואמר 'ה' אלוקינו, ואם כן לא הוציא עצמו מכלל עובדי ה'⁷⁰].

וְאֵף אֶתָּה אָמַר לוֹ - הַשֵּׁב לוֹ, בְּכִךְ שֶׁתִּקְרָא וְתִלְמַד עִימוֹ אֵת כָּל הַהֲגָדָה הַנִּקְרָאתִי בְּהַלְכוֹת הַפֶּסַח. מִתְחִילַת הַהֲגָדָה, מִפִּיִּסְקַת "עֲבָדִים הֵינּוּ לְפָרְעָה" וְגו' (שֶׁהִיא הַתְּשׁוּבָה לְבֶן הַחֲכָם), וְעַד⁷² לְסוֹף הַהֲגָדָה

66 ר"י בן יקר, אבודרהם.

67 אבודרהם.

68 אבודרהם.

69 ארחות חיים.

70 רוקח וש"ר. ובירושלמי הגי' "אותנו".

71 ההגש"פ מכונה 'הלכות הפסח', כן מפורש בברייתא בגמ' פסחים קטז, א "ת"ח שיודעים בהלכות הפסח", עיי"ש, כלומר יודעים כל תשובות ההגדה לד' השאלות. ובחידושי תלמיד הרשב"א שם "מלמדו הלכות הפסח", עיי"ש, כלומר לומד עימו ההגדה ודרשותיה, אם מבין, ועיי" גם מכילתא שמות יג, יד, תוספתא פסחים י, ז, מדרש לקח טוב שמות יג, ח. וכן בספר הנייר הל' פסח סי' ו עמ' מז (מכון י-ם תשס"ד) כתב בשם רב נטרונאי גאון, שאומר "הלכות הפסח והלליה" וכו', ובמקורו בתשובות רנ"ג ח"א סי' קמא (מכון אופק תשנ"ד) כתוב שאומר ההגדה וכו'. א"כ זה דבר אחד. ועיי' בה"ג סי' יא עמ' קפ (מכון י-ם תשנ"ב) שהעתיק תשובת רנ"ג כהנייר. וכן הבין הגרי"פ ברס"ג ח"א עמ' 374. (מלבד המובן הפשוט, הלכות ממש, עיי' ספרי דברים ראה סי' קכז), ועיי' הגש"פ עיוני ההגדה במבוא עמ' י-יא, שההגדה נוסחתה שקועה במשניות בערבי פסחים, כמוכח מלשונם, והם שמשו כטופס ההגדה, ולכן נקראת ההגדה 'הלכות', דהמשניות בלשון תנאים קרויות הלכות (אדר"ג נוסחא א פ"ו "משנה" וכו' "הלכה אחת"), ואכמ"ל. ולפי"ז נראה שהגירסא הנכונה היא, 'בהלכות הפסח' (כלומר, בהגדה), כגי' הגמ' שם, המכילתא (סוף פ' בא) וכת"י נוספים, עיי' הגדה שלמה.

72 גם בלא גירסת תיבת "עד", כאילו נכתב "עד" (הגש"פ הג"ר מרגליות), ויש כאן קיצור לשון. וי"ג "עד" (עיי' הגדה שלמה עמ' 122).

המסתיימת בפיסקא: **אֵין מִפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֶפִיקוֹמֵן** ('צפון')⁷³. כלומר, מלבד התשובה "עבדים היינו" וגו' בראש ההגדה, הוסף ובאר לו את כל פסוקי ההגדה ודרשותיה, מתחילתה ועד סופה. בתשובה ארוכה ומנומקת זו, בה יסופר לו על הגלות והגאולה, השעבוד והפדות, העינויים וההצלה ונפלאות ניסי יציאת מצרים, הוא יקבל מענה ברור לשאלתו על מה ולמה צוינו במצוות בלילה זה, ויבוא על סיפוקו. [ביאור ההלכה 'אֵין מִפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֶפִיקוֹמֵן' היא: אחר אכילת קרבן הפסח, אין מסיימים (מפטירין) את הסעודה במיני מתיקה וקינוח ('אפיקומן'). הסיבה לכך היא, כדי שישאר בפינו טעם בשר קרבן הפסח⁷⁴. כיום שאין לנו קרבן הפסח, דין זה נאמר במצה האחרונה, המכונה 'אפיקומן', הבאה לזכר קרבן הפסח, שלאחריה אין לאכול כלום⁷⁵].

בן **רְשַׁע**, מָה הוּא אוֹמֵר? כאשר הוא רואה לפניו את עבודת הקרבת ואכילת קרבן הפסח, הוא לועג ואומר⁷⁶: **"מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם** - מדוע כל שנה מחדש אתם מטריחים אותנו בעבודה זו?" הוא משתמש בביטוי **"לָכֶם"**, ולא לחינם. הוא כאילו אומר לנו, 'לכם' העבודה **וְלֹא לֹו** - לא לי. עבודת קרבן הפסח הוא לא בשבילי. נמצא אם כן, שפסוק זה מדבר בשאלת הבן הרשע, אשר שאלתו באה אך ללעוג ולקנטר ולא ללמוד ולשמוע תשובה. **וְלִפִּי שְׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכֶּלֶל** - מכלל עבודת ה', שכפר ולגלג על מצוות ה'⁷⁸, הרי הוא **כָּפַר בְּעֶקֶר** - כפר בהקב"ה, לפי שהכופר במצוות ה', כאילו כופר

73 כך מפרש במדרש רבי דוד הנגיד (הגש"פ לרבי דוד בן רבי אברהם בן הרמב"ם) עמ' נב (וגשל תשמ"א) את התשובה לבן החכם. וכן מפורש בלשון המכילתא שם "אף אתה פתח לו בהלכות הפסח", כלומר, מהתחלה (פתיחה) לסוף. ועיי' הגש"פ עיוני ההגדה שם.

74 רשב"ם פסחים קיט, ב במשנה וש"ר.

75 שו"ע אור"ח תעז, א.

76 שמות יב, כו.

77 שבלי הלקט ע"פ ירושלמי.

78 ראב"ן.

בקב"ה עצמו⁷⁹. ולכן, אף אַתָּה הִקְהָה אֶת שְׁנֵינוּ - החלש את שיניו. כלומר, מאחר שהוא כופר בעיקר, בדעה צלולה כדי להכעיס ולקנטר, כעס עליו, ענהו כסיל כאיוולתו⁸⁰ וְאָמַר לוֹ: "בְּעֵבוֹר זֶה שֶׁאַקִּיִּים מִצְוֹתַי עָשָׂה ה' לִי בְּצִאתִי מִמִּצְרָיִם" - עשה ה' לי גאולה זו, גאולת מצרים⁸¹. כשם שהוא התבטא ואמר 'לכם', כך אתה השיבהו באותו מטבע לשון, בלשון הכתוב: "עשה ה' לי", כלומר וְלֹא לוֹ - ולא לך⁸². אותי גאל ה', ולא אותך, כי אֵלֹהֵי הָיָה שָׁם לֹא הָיָה נִגְאָל⁸³ - כנגדך, שאינך מאמין, דיברה תורה, כי היית נענש מדה כנגד מדה, ולא היית נגאל ממצרים אלא מת שם בשלשות ימי האפילה [במכת חושך], בהם מתו רשעי ישראל⁸⁴.

בן תָּם - 'תם' הוא [היפך החכם], שאינו יודע להעמיק בשאלותיו ושואל סתם ('תם' כמו 'סתם')⁸⁵, מָה הוּא אוֹמֵר (שואל) "מָה זֹאת?" - מצביע בתמימות על הסדר הערוך, על מנהגיו ומצוותיו השונים, ושואל סתם: 'מה זאת' שאנו עושים היום? [מובן אם כן, שהכתוב עוסק בשאלת הבן התם]⁸⁶. וְאָמַרְתָּ אֵלָיו, בְּחוּזֶק יָד (בניסים גדולים) הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם מִבְּיַת עֲבָדָיו - ולכן אנו עושים בלילה זה מצוות מיוחדות, זכר לאותם הניסים⁸⁷.

וְהַבֵּן שְׁאִינוּ יוֹדֵעַ לְשֵׁאוֹל, בדומה לילד קטן שאינו יודע לפתוח מעצמו ולשואל, אַתָּה (אתה)⁸⁸ פָּתַח לוֹ - התחל אתה לספר לו את סיפור יציאת מצרים באופן המושך את הלב, בלא להמתין לשאלה

79 ראב"ן.

80 ארחות חיים, ראב"ן, אבודרהם.

81 רש"י שמות יג, ח.

82 שבלי הלקט.

83 [בלשון נסתר. ובמכילתא סוף פ' בא הגירסא "לא היית נגאל"].

84 שבלי הלקט, ארחות חיים, רי"ד.

85 רש"י שמות יג, יד, אבודרהם ושי"ר.

86 פירוש קדמון.

87 רשב"ץ.

88 'את', כמו 'אתה'. וכן מצינו בלשון חכמים, במדבר רבה ד, ז, ובש"מ.

מצידו⁸⁹. זה יסייע לו לפתוח את פיו ולשאל שאלות נוספות מעצמו⁹⁰.
 בפסוק הבא הובאה תשובה ללא שאלה מקדימה, אם כן מובן שבן
 זה לא שאל כלום אלא אנו צריכים לפתוח לו], כמו **שְׁנַאמֵר**, "וְהַגְדָּת
 לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לְאֹמֵר בְּעִבּוֹר זֶה שְׂאֵקִיִּים מִצּוּוֹתַי עָשָׂה ה' לִי בְּצִאתִי
 מִמִּצְרָיִם" - עשה ה' לי גאולה זו – גאולת מצרים⁹¹.

לאחר שהבאנו את הכתוב "והגדת לבנך" וגו', כתשובה לבן שאינו יודע
 לשאול, ולשאר הבנים⁹², וקודם שנדרוש בעיקר ההגדה ובסיפור יציאת
 מצרים [מתחילה עובדי ע"ז וכו', כשיטת רב⁹³], אנו מביאים את דרשת
 המכילתא⁹⁴ על פסוק זה ("והגדת לבנך"), ממנה אנו למדים, שזמן מצות
 סיפור יציאת מצרים לבנינו, הוא בליל הסדר⁹⁵

נאמר בכתוב: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור, בעבור זה עשה ה'
 לי" וגו'⁹⁶. ובכתוב הקודם לו נאמר: "וְעַבְדְּתָ אֶת הָעֵבֶדָה הַזֹּאת (את
 עבודת הפסח, ובכללה מצות ההגדה) בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה"⁹⁷ – חודש ניסן.
 כיון שכן, יָכוֹל שומע אני⁹⁸ מכתובים אלו, שחובת מצות ההגדה היא
 מִרֵּאשׁ חֹדֶשׁ, ניסן⁹⁹, שהיא תחילת גאולתנו מצרים¹⁰⁰? תִּלְמוֹד לֹמֵר
 בהמשך הכתוב "בַּיּוֹם הַהוּא" ("והגדת לבנך ביום ההוא"). מהו "ביום
 ההוא"? הוא היום המיוחד המוזכר קודם לכן בפרשה: "זְכוֹר אֶת הַיּוֹם
 הַזֶּה אֲשֶׁר יִצְאָתֶם מִמִּצְרָיִם"¹⁰¹. כלומר, 'ביום ההוא' המיוחד הוא
 'היום הזה' בו יצאנו מצרים. מכאן, שמצות ההגדה היא ביום יציאת

89 רש"י שמות יג, ה ד"ה את העבודה וכו'.

90 עיי' שבלי הלקט ופירוש קדמון.

91 רש"י שמות יג, ח.

92 כן נ"ל ע"פ פשוטו.

93 פסחים קטז, א.

94 שמות יג, ח, ללא קשר לשאלות הבנים.

95 עיי' מיוחס לרשב"ם, ריטב"א, אבודרהם.

96 עיי' לשון המכילתא שם.

97 שמות יג, ה, ועיי' רש"י שם.

98 לשון המכילתא שם. (ולשאר הפי' [עיי' ארחות חיים] מה אנו שומעים?).

99 ריטב"א, אבודרהם, ויטרי, ועיי' מלבי"ם וברכת הנצי"ב במכילתא שם.

100 מיוחס לרשב"ם, ארחות חיים, רשב"ץ.

101 שמות יג, ג.

מצרים [ולא מראש חודש]¹⁰². מעתה, **אִי** (אם) "**בַּיּוֹם הַהוּא**" - כיון שנקט הכתוב לשון 'ביום', וכיון שמצות הקרבת קרבן הפסח היא ביום י"ד¹⁰³, **יָכוֹל** חלה מצות ההגדה **מִבְּעוֹר יוֹם**, כלומר, ביום י"ד ניסן [ולא בליל ט"ו ניסן, ליל הסדר]? **תְּלַמּוּד לּוֹמַר** בהמשך הכתוב: "**בְּעֵבוֹר זֶה**", שמשמעותו היא, בזמן שאתה יכול להצביע על המצות והמרור שעל שולחנך¹⁰⁴, הנאכלים יחד עם קרבן הפסח בליל ט"ו, ולומר "**בְּעֵבוֹר זֶה**"¹⁰⁵. נמצא שלא **אִמְרָתִי** לקיים את מצות ההגדה **אֶלָּא בְּשָׂעָה שְׁנַיִם מִצָּה וּמְרוֹר מְנַחִים לְפָנֶיךָ**, הוא ליל ט"ו ניסן, בליל הסדר דווקא [ליל ט"ו ניסן], ולא קודם לכך¹⁰⁶.

מכאן תחילת עיקר ההגדה ודרשותיה (כשיטת רב). ומתחיל בגנות [מתחילה עובדי ע"ז] וממשיך ומסיים בשבח

מִתְחַלֵּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ, וְעַכְשָׁיו קָרְבָנוּ הַמְּקוֹם לְעֲבוֹדָתוֹ. שְׁנֵאמַר, "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, בְּעֵבֶר הַנְּהָר - מִצִּידוֹ (מַעֲבָרוֹ) הַשְּׁנַיִם שֶׁל נְהַר פְּרַת¹⁰⁷ יִשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם. הֵם, תָּרַח אָבִי אֲבִרְהָם וְאָבִי נָחוֹר, וַיַּעֲבְדוּ - תָּרַח, נָחוֹר וְאֲבִרְהָם¹⁰⁸ אֱלֹהִים אֲחֵרִים". וְאָקַח אֶת אָבִיכֶם אֶת אֲבִרְהָם מֵעֵבֶר הַנְּהָר, וְאוֹלַךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן, וְאַרְבָּה אֶת זָרְעוֹ אַחֲרָיו¹⁰⁹. וְאַתֶּן לוֹ אֶת יִצְחָק, וְאַתֶּן לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו, וְאַתֶּן לְעֵשָׂו אֶת [הַמְּקוֹם שֶׁשְּׁמוֹ] הַר שְׁעִיר, לְרִשְׁתּוֹ - לְנַחֹל אוֹתוֹ, כִּי אֵין לְעֵשָׂו כָּל חֵלֶק וְנַחֲלָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל¹¹⁰. אַבְל, וַיַּעֲקֹב וּבְנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם, כִּי עַל צִאצְאוֹ שֶׁל

102 פירוש קדמון, אבודרהם.

103 פירוש קדמון, אבודרהם.

104 "על שולחנך", לשון המכילתא שם.

105 ריטב"א.

106 ריטב"א.

107 תרגום יונתן יהושע כד, ב.

108 בראשית רבה לט, ח, רמב"ם הל' ע"ז א, ג, רשב"ץ. וע"ע ריטב"א ותורה שלמה בראשית

כו, כה.

109 בראשית כב, יז.

110 דברים ב, ה.

אברהם הוטל לגלות למצרים, לקיים את הנגזר עליו בברית בין הבתרים "כִּי גַר יִהְיֶה זֶרְעֶךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם" וגו', (כמובא להלן), כדי להזדכך לקבלת התורה, להיות לו לעם, ולבסוף לרשת את הארץ הקדושה¹¹¹. על כך אנו מברכים: **בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל** - שהבטיח לאברהם אבינו שלבסוף יוציא את בניו מארץ מצרים, ויגאלם, ויזכו בכל הטוב¹¹². **בְּרוּךְ הוּא**.

ועוד זאת, **שֶׁהַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב אֶת הַקֶּץ** - של גלות מצרים, מלידת יצחק, כדי להקדים את גאולתם ולעשות כְּמָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים. **שֶׁנֶּאֱמַר, וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדַע תֵּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זֶרְעֶךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה**. כלומר, ה' הבטיח לאברהם לגאול את עם ישראל בתום ארבע מאות שנה. ולפי שהיה חפץ לקרב גאולתם מחמת קושי שעבוד מצרים, לא חישב את הקץ מעת בואם למצרים אלא מעת לידת יצחק. נמצא, שלגלות במצרים עצמה נותרו רק מאתיים ועשר שנים, במקום ארבע מאות שנה, [מלידת יצחק ועד גלות מצרים - מאה תשעים שנה. ובמצרים עצמה, מאתיים ועשר שנים (190+210=400)]¹¹³. ולבסוף, **גַּם אֶת הַגּוֹי (הַאֹמֵה) אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי, וְאַחֲרַי כֵּן יֵצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּרִכּוּשׁ גָּדוֹל**, ויזכו לכל הטוב ולנחלת ארץ ישראל, לקיים בה תורה ומצוות.

והבטחה זו שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים¹¹⁴, היא זו שְׁעֲמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁהָרִי לֹא אֶחָד בְּלִבָּד עָמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, ואיך אנו עומדים כעת חיים וקיימים? אֵלָּא שֶׁכָּבַל דוֹר דָּוָר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, וְהַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם, בזכות ברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם אבינו.

111 יהושע פרק כד. עיי' ארחות חיים.

112 רי"ד, ראב"ן, ריטב"א.

113 ראב"ן וש"ר.

114 רשב"ץ, פירוש קדמון.

מכאן והלאה נדרשת פרשת "ארמי אבד אבי" (דברים כו, ה), המכונה פרשת 'וידוי ביכורים'. דרשת פרשה זו, היא למעשה עיקר סיפור יציאת מצרים¹¹⁵, בקצרה, מועט המחזיק את המרובה. סדר עניני פרשה זו ודרשותיה, הם כדלהלן: [א] הירידה למצרים, [ב] העינוי ועבודת הפרך, [ג] הצעקה אל ה', [ד] שמיעת וראית ה' סבלם ולחצם, [ה] מכות מצרים בניסים גדולים, [ו] ולבסוף – הגאולה.

למרות שפרשת 'וידוי ביכורים' שלהלן היא דרשה בפני עצמה, בכל זאת, היא גם שייכת לפיסקא הקודמת ["והיא שעמדה"], בזאת, שאנו רואים, כי אכן בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, כשם שלבן ביקש לאבד את יעקב אבינו (וממילא את כל ישראל), אך לבסוף הקב"ה הצילנו מידו, כן מצילנו ויצילנו מיד כל שונאינו

צא ולמד מה בקש לבן הארמי (ממוצא ארץ ארם) לעשות ליעקב אבינו. שפרעה לא גזר מיתה אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל. שנאמר: "ארמי אבד אבי - מכאן שביקש לבן (ארמי) לאבד (אובד) את יעקב (אבי), כפי שאמר לבן ליעקב: "יש לאל ידי לעשות עמכם רע"¹¹⁶. ואף על פי שלבסוף לא איבדו, אך מכיון שרצה לאבדו [כשרדף אחריו לאחר שברח יעקב עם רחל ולאה], נחשב לו הדבר כאילו איבדו ממש, משום שלרשעים הקב"ה מצרף מחשבה רעה למעשה¹¹⁷. ולאחר שניצל יעקב מלבן, ויָרַד יעקב ובניו מְצֻרֵימָה, ויָגַר שָׁם בְּמִתֵּי (באנשים) מְעֵט, וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָדוֹל עַצוּם וְרָב."

לאחר שהבאנו את הפסוק הראשון מפרשת 'וידוי ביכורים' ["ארמי אובד אבי וגו' עצום ורב"], אנו מפרשים ודורשים, מרחיבים ומבארים כל תיבה ותיבה בו, וכן בהמשך כל פרשת 'וידוי ביכורים', כל פסוק ופסוק שבה, עד תומה

115 פסחים קטז, א, רמב"ם חו"מ ז, ד, מלבי"ם על הגש"פ.

116 שבלי הלקט.

117 מדרש תהילים ל, ד, ועיי' שבלי הלקט.

נאמר בתחילת הפסוק הראשון שבפרשת 'זידוי ביכורים', "וַיֵּרֶד מִצְרַיִם". משמע שיעקב אבינו לא ירד מרצונו למצרים, אלא ירד משום שהיה אָנוּס על פי הדבור - על פי הדיבור שאמר ה' לאברהם "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" וגו', שמחמתו סיבב הקב"ה את ירידת יעקב ובניו למצרים, כדי לקיים גזירת ברית בין הבתרים - גלות ישראל במצרים וגאולתם משם (כפי שנתבאר לעיל בפסקא "ויעקב ובניו ירדו מצרים"), ומשום כך נאנס יעקב לרדת מצרים¹¹⁸.

בהמשך הפסוק נאמר: "וַיֵּרֶד שָׁם" יעקב (במצרים), וכיון שנקט הכתוב בלשון 'ויגר', שהוא לשון דירה זמנית, ולא נקט בלשון 'דר', שהוא לשון דירת קבע, דבר זה מלמד, שלא ירד יעקב אבינו על מנת להשתקע במצרים הוא ובניו באופן קבוע, אלא רק לגור שם באופן ארעי וזמני. כי כל ירידת יעקב ובניו מצרימה לא היתה אלא מחמת הרעב המציק שבארץ כנען (שהיה זה לאונסם), וכוונתם היתה מיד בתום שנות הרעב לחזור לארץ כנען, מקום קביעותם, כמו שנאמר, "וַיֵּאמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֵל פְּרַעֲהַ, לְגֹר - בְּאֹפֶן זְמָנִי וְאֶרְעִי בְּאֶרֶץ פְּאָנֹוּ, כִּי אֵין מְרַעַה לְצֹאֵן אֲשֶׁר לְעַבְדֶיךָ, כִּי כְבֹד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְעַתָּה מִבְּקָשִׁים אֲנֹו, יִשְׁבוּ נָא עַבְדֶיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן". אבל מיד בתום הרעב נשוב לארץ כנען, כי לא באנו לכאן אלא לזמן מוגבל.

"בְּמַתִּי - בְּאֲנָשִׁים¹¹⁹ מְעֹט". כלומר, עם מספר מועט של אנשים ירד יעקב אבינו למצרים, כְּמָה שְׁנֹאֲמָר, "בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִם, וְעַתָּה שְׁמֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרוֹב".

"וַיְהִי שָׁם לְגֹוִי [גְדוּל¹²⁰]" - עם ישראל היו ניכרים במצרים לאומה נפרדת ('לגוי'). ובמה היו ניכרים לגוי בפני עצמו? מלמד שהיו וְשָׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם - 'מצוינים' פירושו מסומנים [מובדלים וניכרים]. כלומר,

118 מדרש לקח טוב פ' כי תבוא, מחזור ויטרי, רשב"ץ, ראב"ן, ועיי' שבת פט, ב "בחבלי אדם".

119 ראב"ן וש"ר.

120 כך היא גי' הגש"פ רע"ג וש"ר. וי"ג ללא תיבת "גדול" רס"ג ורמב"ם וש"ר.

היה ניכר לכל, כי עם ישראל אינם מעורבים בעם המצרים, אלא מובדלים מהם במקום מגורם, בשמם ובלשונם, במלבושם ובמראם, במאכלם ובתהלוכות חייהם. גוי (אומה) מיוחד בפני עצמו, נכבד ומפואר בהוד ובהדר¹²¹.

גְּדוֹל, עֲצוּם - 'גדול' פירושו רב. כלומר, מרובה באוכלוסין. 'עצום' פירושו חזק. כלומר, עם חזק ביותר¹²², **וּפְמָה שְׁנֵאָמַר** גם בכתוב אחר ביתר הרחבה: **"וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד מְאֹד, וַתְּמַלֵּא הָאָרֶץ אֹתָם"**. 'וירבו' בכמות. 'ויעצמו' בחוזק ובכוח.

וַיִּרְבּוּ - והיו הולכים ומתרבים. כלומר, מלבד היותם עם גדול מרובה באוכלוסין, הוסיפו ורבו הלוך ורבה.

בפסוקים הבאים הנביא יחזקאל¹²³ מתאר וממשיל את מצבם השפל של עם ישראל, מאז ירידתם למצרים ועד לגאולתם משם, במשל לתינוקות עזובה שנולדה בשדה, מלוכלכת בדם לידה ומוזנחת, עד שעבר שם מלך גדול שלקחה, טיפל בה, גידלה במסירות וטיפחה בכל מיני תפנוקים כמו בת מלכים, עד שהגיעה לכלל סימני נערות. אז קישטה המלך בקישוטים יפים מאד; ומשהגיע עת דודים והיתה ראויה להיות מלכה, נשא אותה המלך לו לאשה¹²⁴.

והראיה מהפסוק שבני ישראל היו הולכים ורבים היא **כְּמָה שְׁנֵאָמַר** בתחילת המשל ביחזקאל: **"רִבְבָהּ כְּצִמְחַח הַשָּׂדֶה נְתַתִּיךָ** - 'רובה' הוא רבבות הרבה (עשרות אלפים)¹²⁵. כלומר, בירידתכם

121 מדרש לקח טוב שם, רשב"ץ, ר"י בן יקר וש"ר. (והשמטתי 'מצוות' 'עיי' רשב"ץ) ותורה [יומא כח, ב], היות שלהלן הוא אומר "ערום ועריה", ולכאורה הם מדרשים חלוקים.

122 שבלי הלקט ע"פ אונקלוס, וכן מוכח מראיית הדורש. וע"ע ר"ד.

123 טז, ו.

124 לפי פי' המצו"ד וכן להלן בפסוק.

125 מצו"צ יחזקאל טז, ז.

למצרים הייתם מספר מועט של שבעים נפש, ובהיותכם במצרים ריבתי אתכם שם לרבות, כמו עשבי השדה. וזהו שנאמר בפרשת 'וידוי ביכורים' 'וְרַב'.

המשך הפסוק ביחזקאל הוא: **וְתַרְבִּי וְתַגְדְּלִי** - טיפחתי אותך והתמסרתי לגדלך, כאם המגדלת ומטפחת את תינוקה, עד שהגעת לזמן הנערות. והנמשל: הקב"ה אומר, אני גידלתי וטיפחתי אותך במצרים לעם גדול, חזק ורב. **וְתִבְאֵי בְּעַדֵי עֲדָיִים** - בקישוט שבקישוטים, כלומר, כיון שבאת והגעת לזמן הנערות, קישטתי אותך בקישוטים יפים מאד. והסימן לכך הוא, **כִּי שְׂדֵיִם נִכְנּוּ וּשְׁעָרַי צִמַּח** - הם סימני נערות. ולמרות זאת **אַתְּ נֹתַרְתְּ עִרְם וְעָרְיָה** - ערומה ומגולה כיום היוולדך. והנמשל: שאמנם עם ישראל נתרבה ונתגדל ונתחזק, ואף הגיע לכלל נערות ובגרות, כלומר, כמעט שכבר ראוי לגאולה ולקבלת התורה, אך נותר ערום ממצוות וממעשים טובים כאלו, שיהיה בהם כדי הזכות לגאולו¹²⁶.

בסדר הפסוקים ביחזקאל, הפסוק הבא [פסוק ו] קודם לפסוק "רבה כצמח" [פסוק ז]. ונהפך כאן סדר הפסוקים כדי לא לסיים בדרשה "ערום ועריה" מן המצוות, אלא לסיים בפסוק הבא, בו ניתן רמז לשתי מצוות שבזכותם נגאלו ישראל ממצרים ובזכותם עתידים להיגאל לעתיד לבוא בב"א¹²⁷

"וְאֶעְבֹּר עָלֶיךָ (לצידך) וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת - מושלכת בשדה מגולגלת ורמוסה בְּדָמֶיךָ - בדם הלידה, וְאֶמַר לָךְ בהבטחה: למרות מצבך הירוד כל כך, כפי שמצאתיך עזובה ומלוכלכת בְּדָמֶיךָ - בכל זאת חַיִּי! - תחיי ולא תמותי! וכפל שוב, וְאֶמַר לָךְ בְּדָמֶיךָ חַיִּי!" כי אני

126 מכילתא בא מסכתא דפסחא פ"ה.

127 עיי' מיוחס לרשב"ם ובסידור יעב"ץ בהגש"פ. ועיי' חיד"א בספרו פני דוד שכן היא גרסת האר"ז.

אטפל בך, אגן ואסוכך עליך¹²⁸. ונכפלו התיבות 'בדמיך חיי', לרמז לשני דמים, אלו שתי מצוות שבזכותם נגאלו [ויגאלו] ישראל, והם: [א] דם המילה, [ב] ודם הפסח שקיימו במצרים¹²⁹.

עד כאן דרשת הפסוק הראשון מפרשת 'וידוי ביכורים'. מכאן והלאה נדרש הפסוק השני בפרשה זו.

אחר שרבינו באוכלוסין:

"וַיִּרְעוּ אֶתֵּנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבוֹדָה קָשָׁה"

כך נדרש פסוק זה: **"וַיִּרְעוּ אֶתֵּנוּ הַמִּצְרִים"** - כיון שנהיינו לעם גדול עצום ורב, דבר זה גרם למצרים לגזור להשליך את התינוקות הנולדים לנו ליאור, **כְּמָה שֶׁאָמַר פֶּרַעַה לְבָנָיו עִמּוֹ, שְׂנֵאָמַר, "הֲבֵיאָה נְתַחְכְּמָה לּוֹ - לַעֲמַל יִשְׂרָאֵל, פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי - כִּאֲשֶׁר תִּקְרָאנָה (תיארע) מִלְחָמָה עִמָּנוּ מִבְּחוּץ, וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שׁוֹנְאֵינוּ, מִבְּפָנִים, וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה (ויצא) מִן הָאָרֶץ"**.

"וַיַּעֲנוּנוּ". מה היה עינוי זה? עינוי של עבודת בניית 'ערי מסכנות' לפרעה, **כְּמָה שֶׁאָמַר, וַיִּשְׂמְנוּ הַמִּצְרִים עָלֵינוּ - עַל עַם יִשְׂרָאֵל שְׂרֵי מַסִּים - שְׂרֵים שִׁיגְבוּ מֵהֶם מִסַּ עֲבוּדָה, לְמַעַן עֲנוּתוֹ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּסִבְלוֹתָם שֶׁל הַמִּצְרִים. כְּלוּמַר, בְּמִטְרָה לַעֲנוּת אֶת יִשְׂרָאֵל עַל יַד הַסֶּבֶל שֶׁהַמִּצְרִים יִשְׂמְנוּ עֲלֵיהֶם. וּמִסַּ עֲבוּדָה זֶה הָיָה - וַיִּבְנֶן - שְׁעֵם יִשְׂרָאֵל בְּנֵה עָרֵי מִסְכְּנוֹת - עָרֵי אוֹצְרוֹת, הֵן עָרִים חֲזֻקוֹת וּבְצוּרוֹת, מוֹקְפוֹת בְּחוּמָה גְבוּהָה, בְּהֵן אֲצֵרוּ (אֲכַסְנוּ) אֶת הָאוֹצְרוֹת לְפִרְעָה. וּמֵהֵן שְׁמוֹת עָרִים אֵלּוּ? אֵת הָעִיר פְּתָם, וְאֵת הָעִיר רַעַמְסֵס. עָרִים אֵלּוּ הָיוּ בְּנוֹיוֹת מִכְּבָר, וְהַעֲבוּדָה שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל הָיְתָה, לְהַסֵּב עָרִים אֵלּוּ, מֵעָרֵי מוֹשָׁב לְעָרֵי אוֹצְרוֹת, חֲזֻקוֹת, בְּעִלּוֹת חוּמָה אֵיתְנָה, הַמְתַּאֲמוֹת**

128 מצו"ד שם ו.

129 מכילהא שם, פרקי דר"א פרק כט.

לאחסון אוצרותיו הרבים של פרעה. הסבה זו, וקושי בניית החומות הגבוהות, היתה עינוי גדול לישראל¹³⁰, וזהו "וַיַּעֲנוּנוּ".

"וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבוֹדָה קָשָׁה". מה היתה 'עבודה קשה' זו? היא עבודת הפרך בה העבירו אותנו המצרים, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר, "וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפֶרֶךְ" - 'פרך' - לשון שבירה¹³¹. המצרים היו מעבידים את ישראל בעבודה קשה, המפרכת ומשברת את הגוף¹³². כגון, היו נותנים לאנשים עבודת נשים, ולנשים עבודת אנשים¹³³.

עד כאן דרשת הפסוק השני מפרשת 'ידידי ביכורים', מכאן והלאה נדרש הפסוק השלישי בפרשה זו.

כיון שהרעו לנו המצרים מאד, וכבר כשל כח הסבל, אז:

"וַיִּנְצַעַק אֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֲנֵינוּ וְאֶת עֲמָלְנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ".

"וַיִּנְצַעַק אֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ", כְּמָה שֶׁמֵתוּאֵר בְּמִקּוֹם אַחַר בְּתוֹרָה (בפרשת שמות) על מה באה צעקה זו, שֶׁנֶּאֱמַר, "וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הֵהֵם - לְאַחַר הַיָּמִים הָרַבִּים, בְּהֵם הַתְּגוֹרֵר מִשֶּׁה בַּמִּדְיָן [לְאַחַר שֶׁהָרַג אֶת הַמִּצְרִי, וּבְרַח לְמִדְיָן מִפְּנֵי פְרַעַה שְׁלֹא יִהְרָגוּ], וַיָּמַת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וְעַתָּה יִכּוֹל הִיָּה מִשֶּׁה לְחֹזֵר לְמִצְרַיִם לֹא חֲשַׁשׁ¹³⁴. וְכֵן אֹתָם הַיָּמִים - וַיִּאֲנָחוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנָחוֹת מְעוֹמֵק הַלֵּב, מִן הָעֲבֹדָה - מִחֲמַת הָעֲבוּדָה, וַיִּזְעָקוּ בְּקוֹלָם אֵל ה', וַתַּעַל שׁוֹעַתָם אֶל הָאֱלֹהִים - שׁוֹעַתָם מִן הָעֲבֹדָה. וְזֶהוּ "וַיִּנְצַעַק אֵל ה'"¹³⁵.

130 רש"י שמות א, יא [עיי' רא"ם].

131 רש"י סוטה יא, ב ד"ה בפריכה.

132 רש"י שמות א, יג.

133 מדרש לקח טוב פ' כי תבוא.

134 עיי' רשב"ם שמות ב, כד.

135 רשב"ם שמות ב, כד, ומלבי"ם שם.

"וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קְלִנּוֹ", כְּמָה שמתואר במקום אחר בתורה (בפרשת שמות), שְׁנֵאמֹר, וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם - את צעקתם וגניחתם¹³⁶. ולפי שעתה קרב ובא קץ הגאולה, בתום ארבע מאות שנה מלידת יצחק [כפי שנתפרש לעיל]¹³⁷, לכן, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ שְׁכַרְתָּ אֶת (עם)¹³⁸ אַבְרָהָם, אֶת הַבְּרִית שְׁכַרְתָּ עִם יִצְחָק וְאֶת הַבְּרִית שְׁכַרְתָּ עִם יַעֲקֹב, שנשבע לשלושתם לתת לזרעם את ארץ ישראל לנחלה, אחר גאולתם [ממצרים]¹³⁹. וזהו "וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קְלִנּוֹ".

"וַיִּרְא אֶת עֵינָיו". מהו 'עֵינָיו'? זו פְּרִישוּת - הבדלה והפרשה מִדֶּרֶךְ אֶרֶץ - 'דרך ארץ' הוא כינוי למצות עונה (תשמיש המיטה). וזהו 'עֵינָיו', מלשון עינוי וסבל, לפי שעינוי גדול הוא לאיש ולאשה לפרוש זה מזה [ולכך היא נקראת 'עונה', מלשון 'עינוי' (בהיפוך המשמעות)]¹⁴⁰. עינוי זה הביאו עליהם המצרים, על ידי שהיו מלינים את הגברים בשדות כדי להפרישם מנשותיהם¹⁴¹. גם את העינוי הזה ראה ה', כְּמָה שְׁנֵאמֹר גם בפסוק אחר המתאר את סבל ישראל במצרים, וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - 'וַיִּרְא' הוא דבר הנראה לעין [ה' ראה את שהיו עושים להם המצרים בגלוי], וַיִּדַע אֱלֹהִים - 'וַיִּדַע' הוא ידיעת דבר שבסתר שאינו נראה לעין אלא נודע רק בידיעה. ה' ידע את שעושים להם המצרים בדבר של סתר וצנעה, היא מצות עונה [הנעשית בצנעה], ממנה מנעו המצרים את בני ישראל¹⁴².

136 רש"י שמות ב, כג, מצו"צ ירמיהו נא, נב.

137 רשב"ם שמות ב, כד.

138 רש"י שמות ב, כד.

139 אבן עזרא ורשב"ם שמות ב, כד.

140 רשב"ץ, ריטב"א. ועיי' שבלי הלקט.

141 שמות רבה א, יב, סידור רש"י, אבודרהם, ארחות חיים. וע"ע סוטה יא, ב מיוחס לרשב"ם, ריטב"א ושבלי הלקט.

142 ר"י בן יקר בפ"י השני [והראשון צ"ב, כי 'וידע' נסמך ל'אלוקים', ועיי' ראב"ן], ועיי' רבנו בחיי שמות ב, כה.

"וְאֵת עַמְלֵנוּ". מי הם 'עמלנו'? – **אֵלוֹ הַבְּנִים**, שהם עמלו של אדם¹⁴³ לפי שהוא עמל בגידולם¹⁴⁴. גם את 'עמלנו' (בנינו) ראה ה'. כלומר, ה' ראה גם את הצער הגדול הזה, שציווה פרעה על עמו להשליך את בנינו ('עמלנו') לַיָּאֹר, **כְּמֵה שְׁנַאֲמַר**, **"כָּל הַבֶּן הַיְלֹוד לְיִשְׂרָאֵל – הַיָּאֲרָה תִשְׁלִיכוּהוּ, וְכָל הַבֵּת – תַּחֲיוּן"**.

"וְאֵת לַחֲצֵנוּ". מהו לחצנו? – זו הַדְּחָק, שהיו המצרים דוחקים, מכים ומעבידים אותנו למעלה מכוחנו [לחץ] בלשון ארמית הוא 'דחק'¹⁴⁵, **כְּמֵה שְׁנַאֲמַר**, **"וְגַם רְאִיתִי אֶת הַלַּחֲץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אוֹתָם"**¹⁴⁶.

עד כאן דרשת הפסוק השלישי מפרשת 'ידי ביכורים', מכאן והלאה נדרש הפסוק הרביעי בפרשה זו.

כשראה ה' את סבלנו הגדול במצרים, ולאחר שצעקנו אליו, הגיע עת הגאולה:

"וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה וּבְמֶרְא גְדוֹל וּבְאֵתוֹת וּבְמִפְתָּיִם".

"וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם". משמעות הלשון 'וַיּוֹצֵאֵנוּ ה'' היא, שגאולת מצרים היתה **לא על יְדֵי מְלָאֲךָ וְלא על יְדֵי שָׂרָף וְלא על יְדֵי שְׁלִיחַ אֶלָּא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֶצְמוֹ** גאלנו ממצרים, כמו שְׁנַאֲמַר במכת בכורות [בה לקו המצרים באחרונה, ושהיא היתה ראשית גאולת בני ישראל ממצרים כי מחמתה זרזו המצרים את בני ישראל לצאת מיד ממצרים]: **"וְעַבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה, וְהַפִּיתִי בַמֶּכֶת הַרְגַּת אֶת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, מִבְּכוֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בַּהֲמָה,**

143 סידור רש"י ושר"ר. וע"ע ארחות חיים.

144 שבלי הלקט.

145 אונקלוס שמות ג, ט, עיי' בפירוש קדמון ושר"ר.

146 פירוש קדמון ושר"ר.

וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם - בכל עבודה זרה של המצרים, אַעֲשֶׂה שְׁפָטִים - [לשון משפט] אהרוס את אליליהן ואאבדם, אָנִי ה'". וכך נדרש כתוב זה: "וְעִבְרַתִּי בְּאָרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה" - 'ועברתי, משמע אָנִי עצמי אעבור ואהרוג בהם, וְלֹא אֶשְׁלַח מַלְאָךְ לַהֲרֹגם. "וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאָרֶץ מִצְרַיִם" - 'והיכתי, משמע אָנִי עצמי אכה בהם מכת מוות, וְלֹא אֶשְׁלַח מַלְאָךְ (שליח) אש, המכונה שָׂרָף, לשורפם באש היוצאת ממנו. "וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אַעֲשֶׂה שְׁפָטִים" - 'אעשה, משמע אָנִי עצמי אעשה באליליהם שפטים, וְלֹא אֶשְׁלַח אֶת הַשְּׁלִיחַ - את המלאך מטטרו"ן להרגם¹⁴⁷. ותיבות "אָנִי ה'" נדרשות כך: אָנִי הוּא - אני בעצמי¹⁴⁸ אעשה כל אלה, וְלֹא עַל יְדֵי כָל שְׁלִיחַ (מלאך) אַחֵר.

כאן יש המוסיפים: 'כשירד הקב"ה על המצריים במצרים' וכו' (נמצא בחלק מההגדות)

"בְּיַד חֲזָקָה". מהי? זו הַדְּבָר - 'דבר' הוא לשון מוות¹⁴⁹. המכה בה מתו צאנם ובהמותיהם. ומניין? כְּמָה שְׁנֵאמַר "הֲנֵה יָד ה' הוּיָה" - תהיה עתה, בְּמִקְנֶךָ (בבהמותיך הקנויות לך) אֲשֶׁר בְּשָׂדֶה, בְּסוּסִים, בְּחִמּוֹרִים, בְּגַמְלִים, בְּבָקָר וּבְצֹאן - בכולם תהיה מכת דְּבָר כְּבֹד מְאֹד" - רבה מאד. וכיון שנאמר במכת דבר לשון 'יד' ("הנה יד ה' הויה"), אם כן מוכח ש'ביד חזקה' הכוונה היא למכת דבר¹⁵⁰.

"וּבְזֹרַע נְטוּיָה" - בזרוע מורמת¹⁵¹. כיון שתיאר הכתוב את גאולת ישראל ממצרים בלשון 'זרוע נטויה', משמע שזרוע זו המורמת למעלה אחזה חֶרֶב בידה להכות את המצרים, כי כן דרך האוחז בחרב, להניף את זרועו למעלה (נוטה), קודם הכותו בה, כְּמָה שְׁנֵאמַר בכתוב אחר [לאחר חטא מניית בני ישראל], שדוד המלך ראה מלאך

147 רמב"ן שמות יב, יב, רשב"ץ. ועיי' ריטב"א. וע"ע ר"י בן יקר.

148 רש"י שמות שם. וע"ע רמב"ן שם.

149 רד"ק דה"י ב כב, י.

150 אבודרהם, ארחות חיים. ועיי' שבלי הלקט וריטב"א.

151 אונקלוס דברים כו, ח.

העומד בין הארץ ובין השמים "וְחָרְבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ, נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם" - מונפת למעלה כמי שבאה להכות את ירושלים. נמצא ש'זרוע נטויה' הכוונה היא, שה' אחז חרב בידו [כביכול] ונטה אותה על המצרים להכותם בה.

וכמו שאצל חרב המלאך המוטה על ירושלים, אין זו חרב [גשמית] ממש, כך גם חרב ה' המוטה על המצרים, אין זו חרב ממש, אלא 'חרב' הוא כינוי לנקמה, כמו "חָרַב נִקְמַת נֶקֶם בְּרִית"¹⁵² - חרב הנוקמת נקמה מכח הברית שכרת ה' עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים, ככתוב "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי"¹⁵³. שה' נקם מהמצרים את שעבודם בעם ישראל, כפי שהבטיח לאברהם אבינו.

"וּבְמוֹרָא גְדוֹל". 'מורא' הוא לשון ראייה. כלומר, במראה גדול¹⁵⁴. ומהו ה'מראה הגדול'? זו גְלוּי שְׂכִינָה, שנגלה עליהם ה' בארץ מצרים, להכין להם דרך לגאולתם¹⁵⁵, וכן נגלה עליהם בקריעת ים סוף¹⁵⁶ כמו שנאמר, שהיו מראים על כבוד ה' באצבע ואומרים: "זֶה אֱלֹהֵי יְאֻנְהוּ"¹⁵⁷ [שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי במראה]¹⁵⁸, וּכְפָמָה שֶׁמְצִינּוּ גַם בְּדַבְרֵי מִשָּׁה לְבַנֵּי יִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמָר, "אוּ הָאֵם נִסָּה - לְשׁוֹן נֶס, אֱלֹהִים - הָאֵם יֵשׁ אֲדוֹן שַׁעֲשֵׂה נִסִּים לְמֵאֲמִינוּ כְּפִי שַׁעֲשֵׂה ה' אֱלֹהֵינוּ לְנוּ, לְבֵא לְקַחַת לּוֹ גּוֹי (אוּמָה) מִקְרָב גּוֹי, בְּמִסּוֹת - לְשׁוֹן נִסְיוֹן, כְּמוֹ הַנִּסְיוֹנוֹת שֶׁנִּסּוּ הַמִּצְרַיִם אֶת ה', שֶׁבִיקְשׁוּ לְבַחֵן אֶת כּוּחוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְעַל יְדֵי מִבְחָנִים אֵלּוּ, הָרָאָה לָהֶם ה' אֶת אוֹתוֹתָיו וּמוֹפְתָיו. בְּאֵתֶת - בְּסִימָנִים, כְּמוֹ הַסִּימָנִים שֶׁמִּסֵּר ה' לְמִשָּׁה, לְהוֹכִיחַ עַל יָדָם כִּי הוּא שְׁלּוּחוֹ שֶׁל מִקּוֹם. וּבְמוֹפְתֵימָם -

152 ויקרא כו, כה.

153 ריטב"א [נפ"י מתיישב עם הראייה 'וחרבו שלופה']. וע"ע רשב"ץ ושבלי הלקט.

154 אונקלוס דברים כו, ח, סידור רש"י, וש"י. וע"ע רשב"ץ ור"י בן יקר.

155 עיי' ריטב"א ואבודרהם.

156 ספרי דברים שנו, יא.

157 שמות טו, ב.

158 מכילתא בשלח מסכתא דשירה פ"ג, עיי' אבודרהם.

בנפלאות, כמו עשרת המכות המופלאות והעצומות שהביא ה' על המצרים. **וּבְמִלְחָמָה**, כמו שנלחם והרג ה' במצרים על ים סוף¹⁵⁹. **וּבְיַד חֶזְקָה, וּבְזְרוּעַ נְטוּיָה, וּבְמוֹרָאִים גְּדוּלִים** - במראות ובחזיונות גדולים של גילוי שכינה¹⁶⁰, **כָּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם**?! ולפי שנאמר 'לְעֵינֵיךְ', הרי שבני ישראל ראו לעיניהם 'מוראים גדולים' (מראות גדולים) של גילוי שכינה, וזהו 'וּבְמוֹרָא גְּדוּל' ¹⁶¹.

"**וּבְאֹתוֹת**". מהם ה'אותות? **זֶה הַמָּטָה**. כלומר, 'אותות' אלו הם האותות שעשה משה עם המטה, כגון ה'אות' של הפיכת המטה לנחש, **כְּמָה שְׁנֹאמַר, "וְאֵת הַמָּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֵת הָאֹתוֹת"**, למען יידעו בני ישראל כי אתה שלוחו של מקום להוציאם מארץ מצרים¹⁶².

"**וּבְמוֹפְתֵימִים**". מהם ה'מופתים? **זֶה הַדָּם** - מכת דם, בה נהפכו כל המים שביאור לדם¹⁶³; וכן האות שעשה משה, בלקיחת המים מהיאור, והפיכתו לדם ביבשה¹⁶⁴, כדי שבני ישראל יאמינו בו שהוא שלוחו של מקום לגאלם, **כְּמָה שְׁנֹאמַר, "וְנִתַּתִּי מוֹפְתִים בְּשָׂמַיִם וּבְאָרֶץ, דָּם, וְנֹאֵשׁ, וְתַמְרוֹת - לִשׁוֹן [אֵילָן] תִּמְרָה, עֶשְׂשׂוֹן"** [כלומר, העשן יעלה זקוף למעלה כאילן התמר¹⁶⁵]. אם כן, מבואר בכתוב זה, שה'דם' מכונה 'מופת' ('וְנִתַּתִּי מוֹפְתִים'), ונקרא כך בלשון רבים 'מוֹפְתִים', לפי שהיו בו מספר מופתים: האחד, על היבשה [באות שעשה משה לבני ישראל]; והשני, ביאור [במכת דם]. בנוסף לכך, במכת דם עצמה היו מספר מופתים: האחד, שהיאור כולו הפך לדם;

159 רש"י דברים ד, לד.

160 אונקלוס ד, לד.

161 ארחות חיים, סידור רש"י.

162 עיי' רש"י דברים ד, לד, שבלי הלקט, ראב"ן, פירוש קדמון. ועיי' ריטב"א.

163 רשב"ץ.

164 ארחות חיים.

165 מצו"ד יואל ג, ג.

והשני, שמכוס אחת היו שותים מצרי וישראל – המצרי היה שותה דם ובאותה העת הישראל היה שותה מים זכים¹⁶⁶.

דְּבַר אַחֵר - אופן נוסף לדרוש את הפסוק לעיל [”בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבַמָּרָא גָדוֹל וּבְאַתּוֹת וּבְמַפְתִּים”], הוא על כל עשר המכות שלקו המצרים¹⁶⁷. בפסוק זה מוזכרים חמשה תוארים שעשה ה' במצרים, כשכל תואר מרמז לשתי מכות. יחד הם עשר מכות כדלהלן: **”בְּיַד חֲזָקָה”** - שתי תיבות, שהם כנגד **שְׁתֵּים** - שתי מכות [דם צפרדע]. **”וּבְזֵרַע נְטוּיָה”** שתי תיבות, שהם כנגד **שְׁתֵּים** נוספות [כינים ערוב], הרי ארבע. **”וּבַמָּרָא גָדוֹל”** שתי תיבות, שהם כנגד **שְׁתֵּים** נוספות [דבר שחין], הרי שש. **”וּבְאַתּוֹת”** - לשון רבים, ומיעוט רבים שתיים, אלו **שְׁתֵּים** נוספות [ברד ארבה], הרי שמונה. **”וּבְמוֹפְתֵים”** - לשון רבים, כנגד **שְׁתֵּים** נוספות [חושך ומכת בכורות], הרי עשר¹⁶⁸. **אֵלוֹ עֶשֶׂר הַמִּכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.** [ועל הים לקו מכות נוספות, כפי שדורשים התנאים להלן (”רבי יוסי” וכו.)].¹⁶⁹

וְאֵלוֹ הֵן שְׁמוֹת עֶשֶׂר הַמִּכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקַּב”ה עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם:

דָּם - כל מימיהם הפכו לדם. ולא יכלו לשתות אלא אם כן קנו מים מיד ישראל בכסף מלא, שאז לא הפכו לדם. ובגלל שהמים הפכו לדם, כל הדגים שביאור מתו והסריחו והיאור באש והעלה צחנה¹⁷⁰.

166 ריטב”א [וע”פ דבריו, שייכתי גם ב’ הפי’ (בפי’ ”זה הדם”), להסבר לשון הרבים - ”מופתים”].

167 שבלי הלקט, רשב”ץ. ועיי’ אבודרהם.

168 ר”י בן יקר, ריטב”א, אבודרהם. ועיי’ מיוחס לרשב”ם [נוק”ק ביד’ לכו, מה משמע, וכן השאר]. [ועיי’ גאולת אברהם לרבי אברהם בן הגר”א]. ועיי’ שבלי הלקט.

169 חלוקת הקטעים ע”פ האבודרהם. ועיי’ של”ה על הגש”פ.

170 שמות ז, יד-כה, תדא”ר ז.

צַפְרָדְעִי¹⁷¹ - כל ארץ מצרים שרצה צפרדעים שנכנסו לבתיהם, לחדרי משכבם, למיטותיהם, לתנוריהם, לעיסותיהם ולמעיהם. וכן, במות הצפרדעים היה בואש וצחנה גדולה¹⁷².

כָּנִים - כל ארץ מצרים מלאה כינים אשר נצמדו לגופם ולבהמותיהם, והיו עוקצים ודוקרים בבשרם כמחטים¹⁷³.

עֲרֹב - לשון 'ערבוביא'. מינים שונים (תערובת) של מזיקים וחיות רעות [נחשים, עקרבים, אריות, זאבים, דובים, נמרים ועוד] באו על המצרים, להזיק ולהרוג בהם¹⁷⁴.

דָּבָר - לשון מוות¹⁷⁵. מכת מוות חזקה באה על מקנה המצרים אשר בשדה, וכל סוסיהם, חמוריהם, גמליהם, בקרם וצאנם מתו בפתע פתאום¹⁷⁶.

שְׁחִין - לשון חמימות. עורם של המצרים נתכסה בפצעי שחין שהיו מעלים בועות (שלפוחיות) של מוגלה. מחלת עור זו מכונה 'שחין', לפי שהיא מלווה בחום¹⁷⁷.

קָרַח - הוא קרח¹⁷⁸. ה' השליך על המצרים אבני קרח גדולות, בתוכם התלקחה אש שורפת. אלו היו הורגים בהם ובבהמותיהם, מקלקלים את עשב שדותיהם ומשברים את כל עציהם. מכה שלא

171 עיי' אבן עזרא שמות ז, כז, ורש"ר הירש שם ד"ה בצפרדעים.

172 שמות ז, כח - ח, י, רש"י שם ז, כט.

173 שמות ח, יג, מדרש שכל טוב שמות ח, יא.

174 שמות ח, יז, רש"י ואבן עזרא שם.

175 רד"ק דה"י ב כב, י.

176 שמות ט, ד-ו, מדרש שכל טוב שמות ט, ג.

177 שמות ט, ט-י, תרגום יונתן, רש"י ורשב"ם שם, ורש"י ב"ק פ, ב ד"ה אבעבועות.

178 רש"י תהילים קמח, ח [עיי' תרגומו ב'אוצר לעזי רש"י' ובלעזי רש"י בתנ"ך].

היתה כמותה בארץ מצרים מעת היותה ועד העת ההיא, נס (מים ואש מעורבים יחד) בתוך נס (אבני קרח גדולות)¹⁷⁹.

אַרְבָּה - 'ארבה' (מכונה גם 'גֹבִי' ¹⁸⁰), הוא שם כללי למיני החגבים¹⁸¹, והוא גם שם פרטי למין ממיני ה'ארבה'¹⁸². שמות מיני החגבים הם: 'גֹזִם', 'אַרְבָּה', 'יֶלֶק', 'חֶסֶל' ¹⁸³, 'חֲנַמְל' ¹⁸⁴ – כולם שרצים מעופפים, המכלים בהמוניהם את השדות ואת העצים. מיני ארבה אלו (למעט המין 'גֹזִם') באו בהמוניהם על ארץ מצרים עד שהחשיכו את עין הארץ, וכילו את כל שדותיהם ועציהם¹⁸⁵. עיקר המכה באה על ידי מין החגב המכונה 'ארבה', אך שאר החגבים (יֶלֶק, חֶסֶל וְחֲנַמְל) היו רק טפלים ונלווים אליו¹⁸⁶.

חֹשֶׁךְ - ששה ימי חושך באו על ארץ מצרים. שלשת הימים הראשונים היה חושך מוחלט [יותר מחושך של לילה רגיל], בו לא ראו המצרים כלום. לאחריהם באו שלשה ימי חושך נוספים, בהם החושך היה כפול מהחושך הראשון, וגם היה מעובה עד שהיה ניתן למשוש, ומחמת כך לא היתה יכולת לאיש מהמצרים לזוז ממקומו כלל. אם היה יושב, לא היה יכול לעמוד, ואם היה עומד, לא יכול היה לשבת¹⁸⁷.

179 שמות ט, כב-כו ורש"י שם, רש"י יחזקאל לח, כב ד"ה ואבני אלגביש, ורד"ק שם, רד"ק ומצודת ציון תהלים עח, מז ד"ה בחנמל.

180 מצו"צ נחום ג, יז ד"ה כגוב.

181 מדרש שכל טוב שמות י, א, מצו"צ יואל א, ד.

182 עיי' מצו"צ בפי' למלכים א ח, לו ד"ה חסיל, לירמיהו נא, יד ד"ה כילק, ולעמוס ד, ט ד"ה הגזם.

183 יואל א, ד.

184 רש"י תהילים עח, מז. ועיי' מדרש שכל טוב שמות שם.

185 שמות י יג-טו.

186 עיי' רש"י שמות י, יד, משכיל לדוד שם, רד"ק יואל א, ב, ורש"י תהילים עח שם.

187 שמות י, כא-כג ורש"י ואבן עזרא שם.

מַכַּת בְּכוֹרוֹת - כל בכורי מצרים מתו, מבכור פרעה 'יורש המלכות'¹⁸⁸, בכורי השבויים העצורים במצרים (שנענשו גם הם במיתה לפי ששמחו לאידם) ועד בכורי בהמותיהם. [לבד מפרעה עצמו, שהיה בכור ונותר בחיים, כיון שרצה ה' להמשיך ולהראותו את כוחו הגדול גם על ים סוף, למען ספר שמו בכל הארץ¹⁸⁹].

דרכו של התנא רבי יהודה היתה לתת לתלמידיו סימנים ורמזים, להקל עליהם את זכירת משנתם שלא יטעו בה. גם כאן **רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן לְתַלְמִידָיו בָּהֶם** - בעשרת המכות **סְמָנִים**, בחלוקה לשלוש קבוצות, בראשי תיבות. ואלו הסימנים שנתן בהם: לקבוצה הראשונה, נתן את הסימן, **דְּצִ"ךְ** - הם ראשי התיבות של המכות: דם, צפרדע, כינים. לקבוצה השנייה נתן את הסימן, **עַד"ש** - ערוב, דבר, שחין. ולקבוצה השלישית את הסימן, **בְּאֲח"ב** - ברד, ארבה, חושך, בכורות (מכת בכורות). בנתינת סימנים אלו, המכות יהיו זכורות לתלמידים בסדרם הנכון, זה אחר זה [זאת כדי להוציא מהסדר השונה בו הם נסדרו בספר תהילים (פרק עח): דם, צפרדע, ארבה, ברד, דבר, בכורות. או: חשך, דם צפרדע, ערוב, כינים, ברד, ארבה, בכורות (שם פרק קה)]¹⁹⁰.

עד כאן עסקנו בדרשת פרשת 'וידוי ביכורים' ['ארמי אובד אבי'] העוסקת בניסים שנעשו על אדמת ארץ מצרים; מכאן והלאה, יובאו דרשות נוספות, העוסקות בעיקרם בניסים שנעשו בקריעת ים סוף

רַבִּי יוֹסֵי הַגָּלִילִי אוֹמֵר, מִנֵּיִן אַתָּה אוֹמֵר - למד מהכתובים, את מה שקיבלנו מאבותינו בקבלה איש מפי איש, **שֶׁלְקוֹ הַמִּצְרִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עָשׂוּ מִכּוֹת, וְאֵילוֹ עַל הַיָּם** (בקריעת ים סוף) **לְקוֹ חַמְשִׁים מִכּוֹת? יֵשׁ לְכֶךָ רֵמֵז וּסְמֵךְ בַּפְּסוּק הַמְּדַבֵּר עַל נִיסֵינֹת הַחַרְטוּמִּים**

188 אונקלוס שמות יב, כט.

189 שמות יב, כט-ל ורש"י שם.

190 רשב"ץ, וכן פי' בפירושו מגן אבות למס' אבות ה, ד.

להוציא כינים מהאדמה. שבמכת כינים שהיתה בארץ מצרים מה הוא (הפסוק) אומר: **וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרֹעֶה, מַכַּת כִּינִים – אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִיא** – רק אלוקי ישראל באפשרותו לעשות מכה כזו, הוצאת כינים מהאדמה, אך אנו איננו יכולים לעשות כן. הרי, שלשון 'אצבע' נאמרה על עשרת המכות שבמצרים [ואף שהפסוק מדבר על מכת כינים, מכל מקום דרשו חז"ל, שיש בכך רמז וסמך לכל עשרת המכות]. וְאִילוּ בְּנִיסִים שֶׁהָיוּ עַל הַיָּם, בְּקִרְיַת יָם סוּף, מָה הוּא (הפסוק) אומר: **וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם, וַיִּירָאוּ הָעַם אֶת ה', וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוּ**. הרי שבמכות שקיבלו המצרים על הים נאמרה הלשון 'יד' ['הַיָּד הַגְּדוֹלָה']. וּפְמָה מַכּוֹת לָקוּ הַמִּצְרַיִם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִכּוֹתֶיהָ לְשׁוֹן 'אֲצַבֵּעַ' עֶשֶׂר מִכּוֹת, הרי ש'אצבע' אחת של הקב"ה מלקה עשר מכות. אָמור מַעֲתָה, בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲצַמָּה כַּמָּה מַכּוֹת לָקוּ הַמִּצְרַיִם? עֶשֶׂר מִכּוֹת, וְאִילוּ עַל הַיָּם לָקוּ כַּמִּסְפָּר אֲצַבְעוֹת הַיָּד ('הַיָּד הַגְּדוֹלָה') – חֲמֵשׁ אֲצַבְעוֹת, וְכִיּוֹן שֶׁכָּל 'אֲצַבֵּעַ' מַלְקָה עֶשֶׂר מַכּוֹת, הרי שעל הים לקו בחמש אצבעות כפול עשר מכות, העולים במספרם למנין חֲמֵשִׁים מִכּוֹת¹⁹¹.

רַבִּי אֶלְיָעָזָר חוֹלֵק וּמוֹסִיף עַל דְּבָרֵי רַבִּי יוֹסֵי הַגַּלִּילִי וְאֹמֵר, מִנֵּין שֶׁכָּל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיְתָה מוֹרַכְבַּת מִצִּירוֹף שֶׁל אַרְבַּע מִכּוֹת? שְׁנֵאָמַר, בְּתֵהִילִים בְּכַתּוּב הַמֵּתָאֵר אֶת מַכּוֹת מִצְרַיִם: **וַיִּשְׁלַח בָּם – בְּמִצְרַיִם אֶת חֲרוֹן אַפּוֹ – כַּעֲסוֹ, שֶׁהוּא¹⁹² עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רָעִים**. בְּפִסּוֹק זֶה מוֹזְכָּרִים אַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת פּוֹרְעֵנוֹת: **עֲבָרָה – אַחַת. וְזַעַם – שְׁתַּיִם. וְצָרָה – שְׁלֹשׁ. מִשְׁלַחַת מְלֹאכֵי רָעִים – אַרְבַּע**. הרי שכל מכה ומכה היתה מורכבת מצירוף של ארבע מכות. עשר מכות כפול ארבע מכות אלו, עולים למנין ארבעים. אם כן אָמור מַעֲתָה, בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבַּעַיִם

191 ריטב"א, אבודרהם וש"ר. וע"ע פירוש קדמון.

192 ר"י בן יקר.

מְבוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ פִי חֲמֵשׁ מֵהַמְכוֹת שֶׁלְקוּ בֶּאֱרֶץ מִצְרַיִם [כִּפִּי שֹׁדֵרֵשׁ רַבִּי יוֹסִי הַגִּלְיִלִי קוֹדֵם], נִמְצָא שֶׁעַל הַיָּם לָקוּ מֵאֲתָיִם מְבוֹת [אַרְבַּעִים (שְׁבַמְצָרִים) כִּפּוֹל חֲמֵשׁ (שֶׁעַל הַיָּם)].

רַבִּי עֲקִיבָא מְבִיא אֶת הַפְּסוּק אֹתוֹ דּוֹרֵשׁ רַבִּי אֲלִיעֶזֶר, אֲךָ חוֹלֵק וּמוֹסִיף עֲלָיו וְאוֹמֵר, מִנִּין שְׁכָל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרִיךְ הוּא עַל הַמְצָרִים בְּמִצְרַיִם הֵיטָה מוֹרַכְבַּת מִצְרַיִם שֶׁל חֲמֵשׁ מְבוֹת? שְׁנַאֲמַר, "וְשִׁלַּח בָּם - בְּמִצְרַיִם אֶת מִכּוֹתָיו, שֶׁהֵם: חֲרוֹן אַפּוֹ, עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה, מְשִׁלַּח מְלֶאכֶי רָעִים". בַּפְּסוּק זֶה מוֹזְכְּרִים חֲמֵשׁ מִכּוֹת: "חֲרוֹן אַפּוֹ", שֶׁגַּם הוּא נִמְנָה כִּמְכָה אַחַת [וְאֵילּוּ לְדַעַת רַבִּי אֲלִיעֶזֶר אֵינּוּ נִמְנָה כִּמְכָה, אֲלֵא הוּא כַּעַס וְחֲרוֹן שֶׁהִתּוֹצֵאָה שֶׁלּוֹ הִיא אַרְבַּע מִכּוֹת¹⁹³].

"עֲבָרָה" - שְׁתֵּימָם. "וְזַעַם" - שְׁלֹשׁ. "וְצָרָה" - אַרְבַּע. "מְשִׁלַּח מְלֶאכֶי רָעִים" - חֲמֵשׁ. הֵרִי שְׁכָל מִכָּה וּמִכָּה הֵיטָה מוֹרַכְבַּת מִצְרַיִם שֶׁל חֲמֵשׁ מִכּוֹת. עֶשֶׂר מִכּוֹת כִּפּוֹל חֲמֵשׁ מִכּוֹת אֵלּוּ, עוֹלָיִם לְמִנִּין חֲמִישִׁים. אִם כֵּן אֲמוֹר מֵעַתָּה, בְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמֵשִׁים מְבוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ הַמְצָרִים פִּי חֲמֵשׁ מִמִּכּוֹת אֶרֶץ מִצְרַיִם [כִּפִּי שֹׁדֵרֵשׁ רַבִּי יוֹסִי הַגִּלְיִלִי קוֹדֵם], נִמְצָא שֶׁעַל הַיָּם לָקוּ חֲמֵשִׁים וּמֵאֲתָיִם מְבוֹת [חֲמִישִׁים (שְׁבַמְצָרִים) כִּפּוֹל חֲמֵשׁ (שֶׁעַל הַיָּם)].

עַד כֵּאֵן סִפּוֹר הַהִגְדָּה מַעַת הַיּוֹת אֲבוֹתֵינוּ עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה, הַמְשַׁךְ הַיּוֹתָם עֲבָדִים בְּמִצְרַיִם, עַד לְגֵאוֹלָתָם מִמִּצְרַיִם. מִכֵּאֵן וְאֵילֶךְ אֲנִי מוֹדִים לָהּ עַל כָּל הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה עֵימָנוּ, מַעַת רֵאשִׁית גֵּאוֹלָתָנוּ מִמִּצְרַיִם עַד לְבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וּמִשְׁבָּחִים וְאוֹמְרִים בְּדֶרֶךְ שִׁיר:

כִּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לְמָקוֹם עֲלֵינוּ - כִּמָּה הִרְבָּה גְּמוּלוֹת טוֹבוֹת וּמַעֲלוֹת הַיֵּטִיב עֵימָנוּ ה', עֲלֵיהֶם עֲלֵינוּ לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל וּלְשַׁבַּח ל¹⁹⁴.

193 עי' ר"י בן יקר.

194 מדרש שכל טוב שמות יב (עמ' 129).

אלו הוציאנו ה' ממצרים בלבד, ולא עשה בהם - במצרים שפטים -
דיינינו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה'
 עליה. עתה, שלא רק טובה זו היטיב עימנו ה' יתברך, אלא אף זו
 היטיב עימנו, שעשה במצרים שפטים [ועוד הרבה והוסיף לנו ה'
 יתברך טובות, כהנה וכהנה, כפי שמפרש והולך דרך שיר והלל] - על
 אחת כמה וכמה שעלינו להרבות לו בהודיה, בהלל ובשבח [וכן הוא
 פירוש תיבת 'דיינינו' בכל הבתים שלהלן]¹⁹⁵.

אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה שפטים באלהיהם - באליליהם -
דיינינו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה'
 עליה. עתה, שלא רק טובה זו היטיב עימנו ה' יתברך, אלא אף זו
 היטיב עימנו, שעשה באלוהיהם שפטים, על אחת כמה וכמה שעלינו
 להרבות לו בהודיה, בהלל ובשבח.

אלו עשה שפטים באלהיהם, ולא הרג את בכוריהם - דיינינו - די היה
 לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו הרג את בכוריהם, ולא נתן לנו את ממונם - בביזת מצרים,
 שניצלנו את המצרים ונטלנו את כל ממונם¹⁹⁶ - דיינינו - די היה לנו
 בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

יש שמוסיפים כאן בנוסח ההגדה: 'ומנין שנתן לנו את ממונם? שנאמר,
 וינצלו' וכו'.

אלו נתן לנו את ממונם, ולא קרע לנו את היים ועשה לנו שביל
 לעבור בו - דיינינו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל
 ולהודות לה' עליה.

195 רשב"ץ. וכן כל השיר, ע"פ רשב"ץ, מלבד היכן שצוין אחרת. עיי' ק' המלבי"ם. אך כוונת
 רשב"ץ כמש"כ בפנים. וכן, מדרך השיר לשבח: לא זו, אף זו. וכולם דרך הודאה והלל.
 196 שבלי הלקט. ועיי' ראב"ן. [נע"ע מיוחס לרשב"ם, וק"ק בסדר השיר. וקושינו על שבלי
 הלקט, י"ל כמש"כ בהערה קודמת.]

אלו קרע לנו את היים, ולא העבירנו בתוכו פְּחֶרְבָּה - באדמה
 יבשה, כדי שלא נתלכלך בבוץ וטיט – דֵּינֵנו - די היה לנו בטובה יחידה
 זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו העבירנו בתוכו פְּחֶרְבָּה, ולא שקע צְרִינו - את המצרים שהצרו
 לנו בְּתוֹכוֹ - בתוך היים – דֵּינֵנו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי
 להלל ולהודות לה' עליה.

אלו שקע צְרִינו בתוכו, ולא סַפַּק צְרַכְנוּ בְּמִדְבַּר אַרְבָּעִים שָׁנָה -
 שלא חסר לנו במדבר כלום – דֵּינֵנו - די היה לנו בטובה יחידה זו
 בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו סַפַּק צְרַכְנוּ בבגדים, במים ובשליו בְּמִדְבַּר אַרְבָּעִים שָׁנָה וְלֹא
 הֶאֱכִילָנוּ אֶת הַמֶּן, בו היינו טועמים כל טעמים שבעולם¹⁹⁷, וגם היה
 מזון רוחני שהזין את נפשנו¹⁹⁸ – דֵּינֵנו - די היה לנו בטובה יחידה זו
 בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו הֶאֱכִילָנוּ אֶת הַמֶּן, וְלֹא נָתַן לָנו אֶת הַשֶּׁבֶת, מתנה טובה מבית
 גנזיו – דֵּינֵנו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות
 לה' עליה.

אלו נָתַן לָנו אֶת הַשֶּׁבֶת, וְלֹא קָרְבָנוּ לְפָנֵי הַר סִינֵי, שם עמדנו על יד
 המלאכים הקדושים ופסקה זוהמתנו ועזות פנינו, ונתקדשנו ונתלבשנו
 במלבוש של בושה ויראת חטא – דֵּינֵנו - די היה לנו בטובה יחידה זו
 בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו קָרְבָנוּ לְפָנֵי הַר סִינֵי, וְלֹא נָתַן לָנו אֶת הַתּוֹרָה, כלי חמדה בו
 נברא העולם, אורך חיים בימינה, בשמאלה עושר וכבוד [מה שלא

197 ארחות חיים.

198 רמב"ן שמות טז, ו.

זכו אבותינו לפנינו, שלא קיבלו התורה¹⁹⁹] – דינו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו נתן לנו את התורה, ולא הכניסנו לארץ ישראל, מקום השראת השכינה – דינו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

אלו הכניסנו לארץ ישראל, ולא בנה לנו את בית הבחירה - בית המקדש, שהוא טובה גדולה, כי בו מתכפרים כל עוונותינו²⁰⁰ – דינו - די היה לנו בטובה יחידה זו בלבד, כדי להלל ולהודות לה' עליה.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו שהיטיב עימנו את כל הטובות הללו: הוציאנו ממצרים, ועשה בהם שפטים, ועשה באלהיהם, והרג את בכוריהם, ונתן לנו את ממונם, וקרע לנו את היס, והעבירנו בתוכו בחרבה, ושקע צרינו בתוכו, וספק צרכנו במדבר ארבעים שנה, והאכילנו את הפן, ונתן לנו את השבת, וקרבנו לפני הר סיני, ונתן לנו את התורה, והכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו.

עד כאן עסקנו בהודיה לה' על כל הטובות שהיטיב עימנו, מאת שגאלנו ממצרים ועד לבנין בית המקדש. מכאן ואילך, אנו עוסקים בהמשך מצות ההגדה, בחובת הזכרת פסח, מצה ומרור, בטעמיהם²⁰¹

רפן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו שלהלן בחג²⁰² הפסח בליל הסדר בטעמיהם²⁰³ לא יצא ידי חובתו²⁰⁴ - ידי חובת מצות 'והגדת לבנך²⁰⁵, ואלו הן:

199 עיי' ראב"ן.

200 רשב"ץ.

201 רמב"ם חו"מ ז, ה.

202 רמב"ם שם.

203 רשב"ם פסחים קטז, א, חיי"א קל, יא.

פסח - קרבן פסח. מצה. ומרור.

ועתה הולך ומפרט כל אחד מהם בטעמו:

הדבר הראשון אותו חובה להזכיר הוא: 'פסח' – קרבן פסח שהיו אבותינו [מקריבים ו]אוכלים בזמן שבית המקדש היה קיים [והיום בעוונותינו שחרב, אנו נותנים זכר לו, זרוע בשר בקערה²⁰⁶], על שום מה - לזכר מה נאכל? על שום, שבמכת בכורת פסח - דילג²⁰⁷ הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים, רק את בכורי המצרים הכה, ואילו את בכורינו הציל. לזכר פסיחה זו אנו אוכלים קרבן הנקרא 'פסח'. שְׁנֵאמֵר, "וְאִמְרַתֶּם, זָבַח (שחיטת) קרבן פסח הוא לה', אֲשֶׁר פָּסַח - דילג על בתי בני ישראל במצרים, בנגפו - בהכאת²⁰⁸ את בכורי מצרים, וְאֵת בכורינו אשר בבתינו, הציל. ויִקַּד הָעַם וישתחוו [-] עם ישראל קדו והשתחוו לה' מתוך שבח והודיה, על בשורת גאולת מצרים, על בשורת ביאת ארץ ישראל ועל בשורת הבנים שיולדו להם²⁰⁹].

הדבר השני אותו חובה להזכיר הוא: 'מצה' – מצה זו שָׁאנו אוכלים בלילה הזה, על שום מה? על שום שאחר שהכה ה' את בכורי מצרים, והמצרים שילחו את ישראל בחפזון, לא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם. שְׁנֵאמֵר, "וַיֹּאמְרוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוּצֵאוּ מִמִּצְרַיִם, עֲגַת - לחמים האפויים על גבי גחלים²¹⁰, שנאפו מצות, פי לא חמץ - כי לא

204 [עיי' רמב"ם חו"מ ז, ה, ולעומתו ריטב"א, ורמב"ן במלחמות ב, ב בדפי הרי"ף].

205 מאירי פסחים קטז, ב, ראב"ן, רשב"ץ, שבלי הלקט, ועיי' רמב"ם שם. [ועו"פ, יד"ח מצות אכילת שלשתם - ארחות חיים, אבודרהם.]

206 שבלי הלקט.

207 שיטת רש"י שמות יב, יג, ועיי"ש.

208 רש"י שמות ז, כז ד"ה נגף.

209 רש"י שמות יב, כז.

210 עיי' מכילתא דרשב"י יב, לט, רש"י סוטה לה, א ד"ה חררה, רשב"ם שמות יב, לט ד"ה עוגות.

הספיק בצקם להחמיץ²¹¹. ולמה לא הספיק בצקם להחמיץ? **כִּי גִרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהֵמָה** ולהמתין עד שיחמיץ; **וְגַם צָדָה לְדֶרֶךְ**²¹² **לֹא עָשׂוּ לָהֶם**, ולכן מלבד בצקם זה, לא היה בידם לאכול דבר. [משום כך, עוד קודם ללילה זה ציווים הקב"ה, שאת קרבן הפסח ('פסח מצרים') יאכלו "מצות על מררים", לפי שידוע היה לפניו כי עתידים הם לצאת בחפזן ולאפות לחמם מצות, ולזכר זה ציווים עוד קודם לכן לאכול מצות, וזכר ליציאתם החפוזה העתידה²¹³].

הדבר השלישי אותו עלינו חובה להזכיר הוא: 'מרור' – **מְרוֹר זֶה שְׂאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה? עַל שׁוּם שֶׁמָּרְרוּ הַמִּצְרַיִם אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. שְׁנֵאמַר, 'וַיִּמְרְרוּ הַמִּצְרַיִם אֶת חַיֵּיהֶם שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל בְּעַבְדָּה קָשָׁה, בְּעַבְדוֹת חֲמֹר (טיט)²¹⁴ וּבִלְבָנִים, שֶׁהֵם עַבְדוֹת בְּנֵי קֶשֶׁת. וּבְנוֹסֵף לַכֶּךָ הַעֲבִידוּם בְּכָל עַבְדָּה בְּשָׂדֶה, כְּגוֹן בַּחֲרִישָׁה וּבַקְצִירָה. אֵת (מַלְבֹד) כָּל עַבְדָּתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּתוֹךְ הָעִיר בְּפֶרֶךְ**²¹⁵.

עתה אנו מביאים הוראה על אופן סיפור יציאת מצרים

בְּכָל דּוֹר וָדוֹר חִיָּב אָדָם - כָּל יַחַד וַיַּחֲדֵד לְרֵאֵאוֹת - שִׁירָאָה וַיִּדְמָה אֶת עַצְמוֹ בְּאֵלוֹ הוּא וַיֵּצֵא מִמִּצְרַיִם - הִיָּה עַבְד בַּמִּצְרַיִם וַיֵּצֵא לְחֵירוֹת²¹⁶, **שְׁנֵאמַר, 'וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעַבּוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם**". הרי שהכתוב מדבר בלשון נוכח: 'לי', 'בצאתי'²¹⁷. כלומר, כאילו אני עצמי נגאלתי ממצרים. ושוב שונים ענין זה, עם ראייה מכתוב אחר: **לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלֶבֶד גָּאֵל הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲלֵא אֶף אוֹתָנוּ גָּאֵל עַמָּהֶם, שֶׁהֲרִי אִילּוֹ לֹא הִיָּה ה' גּוֹאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ, הִיָּינוּ גַם**

211 רשב"ם שמות יב, לט.

212 רש"י שמות יב, לט.

213 רש"י שמות יב, לד, ראב"ע (פי' ארוך) שמות יב, טו, שבלי הלקט, רשב"ץ, רי"ד, אבורהם וש"ר. וע"ע רמב"ן שמות יב, לט.

214 אונקלוס שמות א, יד.

215 רשב"ם שמות שם.

216 ריטב"א.

217 סידור רש"י, ר"י בן יקר.

אנו עצמנו עדיין עבדים לפרעה במצרים²¹⁸, **שְׁנֵאֲמַר**, "וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשֵּׁם לְמַעַן הָבִיא אוֹתָנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבוֹתֵינוּ" - הרי שאנו אומרים על עצמנו "וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשֵּׁם", "לְתֵת לָנוּ", בלשון נוכח, כלומר, אנחנו עצמנו כאילו יצאנו ממצרים²¹⁹.

עתה, עם סיום אמירת ההגדה, וקודם קריאת ההלל, אנו פותחים בשבח והודיה לה', כעין ברכה קודם קריאת ההלל²²⁰

לְפִיכֶן - לפי שה' עשה עימנו את כל החסדים, הניסים והנפלאות הללו עד לגאולתנו ממצרים²²¹, וכן, לפי שהראינו לדעת שגם אנו בעצמנו כאילו נגאלנו ממצרים²²² [כאמור בפיסקא הקודמת], **אֲנַחְנוּ חַיִּיבִים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבַּח, לְפַאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדַּר** - 'להדר' הוא לשון יופי, לייפותו, כלומר, ליפותו ולהדרו בדברי יופי ומילות הוד²²³, **לְבַרְךָ, לְעֵלֶיךָ** - להעלותו, כלומר, לרומם את ה' בדברי שבח ורוממות²²⁴, **וּלְקַלֵּס** בדברי טובה וברכה²²⁵, **לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבוֹתֵינוּ וְכֵן לָנוּ אֵת כָּל הַנְּסִים הָאֵלּוּ**, שהרי אילו לא היו נגאלים אבותינו ממצרים היינו אנו עצמנו משועבדים עדיין לפרעה במצרים. ואלו כללות הניסים שעשה לנו ה': **הוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵרוֹת, מִיַּגוֹן לְשִׁמְחָה, וּמֵאֲבָל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשְׁעָבוֹד לְגֵאֲלָה**, ולכן, אנו הרואים עצמנו כמי שנגאלנו, **נֹאמַר לְפָנָיו** עתה²²⁶ **שִׁירָה חֲדָשָׁה**, כמו ששרו והללו אבותינו כשנגאלו²²⁷ - **הַלְלוּיָהּ** - בהלל לה'.

218 שבלי הלקט.

219 שבלי הלקט.

220 רשב"ץ.

221 ר"י בן יקר, ריטב"א. עיי' מכילתא דרשב"י בא, מסכתא דפסחא יב.

222 מיוחס לרשב"ם, ראב"ן, ארחות חיים, רשב"ץ.

223 עיי' מצו"צ בתהילים קמט, ט, ובאיוב לט, כ.

224 נ"ל.

225 עיי' רשב"ץ, רש"י חבקוק א, י ד"ה והוא. ועיי' ריטב"א.

226 כפי' רשב"ץ ושר"ר. [אך עיי' מ"א תעג, כז, ומשנ"ב תעג, עא, דקאי על שעבר. ולעו"ז

בסידור יעב"ץ דאין לשנות כלל. ואכמ"ל.]

227 ארחות חיים, אבודרהם.

עתה אנו פותחים באמירת החצי הראשון של ההלל - כסיום למצות ההגדה, משום ששני פרקיו הראשונים ["הללו עבדי ה'", "בצאת ישראל"] עוסקים ביציאת מצרים. לאחר ברכת המזון אנו ממשיכים באמירת ההלל ומשלימים את חציו השני העוסק בגאולה העתידה, במהרה בימינו²²⁸

**הַלְלוּהָּ - הַלְלוּ אֶת ה', הַלְלוּ שְׁאֵנוּ עֲבָדֵי ה' וְלֹא עַבְדֵי פְרַעָה²²⁹,
הַלְלוּ אֶת שֵׁם ה'. יְהִי שֵׁם ה' מְבָרַךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.**

על ידי ניסי יציאת מצרים וקריעת ים סוף, נודע שם ה' מְמוֹרָח שְׁמֹשׁ - ממקום זריחתו במזרח העולם, וְעַד מְבוֹאוֹ - מקום שקיעתו במערב העולם²³⁰. בפי כל העולם נעשה מְהֻלָּל שֵׁם ה'²³¹.

[עד עתה היו סבורים האומות שה' אינו משגיח על יושבי תבל, ועתה] בהראותו את השגחתו הפרטית על עם ישראל בניסי יציאת מצרים, נעשה רָם - גבוה ונעלה עַל כָּל גּוֹיִם ה', וְעַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ - מקום משכן כבוד שכינתו²³².

מִי פֹה' אֱלֹהֵינוּ הַמְּגִיבֵהּ לְשֵׁבֶת - שכגודל מעלתו וישיבתו גבוה למעלה מכל נברא, מנגד הוא גם הַמְּשַׁפְּלֵי - השפיל עצמו בענוותנותו הגדולה וירד לְרֵאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ, על מנת לקיים בנו - מְקִימֵי מַעְפָּר דָּל מֵאֲשַׁפֵּת יָרִים אֲבִיּוֹן - לעשות נקמה במצרים, ולהציל אותנו, שהיינו עם עבדים, אביונים ונבזים, לְהוֹשִׁיבֵי - להושיב אותנו עִם אֲנָשִׁים נְדִיבִים - נכבדים²³³, הם משה ואהרן, וְעִם נְדִיבֵי - נכבדי עַמּוֹ, הם זקני העם וחכמיו. ולמרות שהמצרים היו סבורים שביטלו אותנו מפריה ורביה, כשיצאנו ממצרים ראו כולם כי אימותינו הן

228 ר"י בן יקר בד"ה שפוך חמתך.

229 עיי' מיוחס לרשב"ם.

230 מצו"צ תהילים קיג, ג.

231 מיוחס לרשב"ם. וכן פ"י על פיו כל חצי ההלל, מלבד היכן שצויין אחרת.

232 מצו"ד תהילים קיג, ד.

233 ראב"ע תהילים קז, מ.

מוֹשִׁיבֵי עֶקְרַת הַבַּיִת, אִם הַבָּנִים שְׂמֵחָה - הֵן יוצאות ממצרים שמחות
בחבורת ילדיהן הקטנים. ועל זה יש לנו להלל לך ה' – הַלְלוּנָהּ.

בַּעַת צֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם; וכפל שוב²³⁴: בעת צאת בית יַעֲקֹב
מֵעַם לֵעָז - מעם זר²³⁵ – עם המצרים, הִיְתָה יְהוּדָה לְקִדְשׁוֹ - בעת
ההיא לקח ה' את יהודה להיות לו לעם קדוש, ולקח את יִשְׂרָאֵל
להיות מִמְשָׁלוֹתָיו - תחת ממשלתו [ולא תחת ממשלת המצרים]²³⁶.

הַיָּם, כַּשְׂרָאָה את בני ישראל יורדים לתוכו, נעשה נס, וַיִּנָּס - הים
נס ממקומו, נבקע ונעשה חרבה (אדמה יבשה), למעבר בני ישראל
בתוכו. וכן, בימי יהושע, כשבאו לעבור את נחל הירדן, נעשה נס
שֶׁהִירְדָן יָסַב לְאַחֹר - הירדן סב והפך פניו לאחור ולא המשיך
בזרימת מימיו. כך יכלו יהושע ובני ישראל לעבור בתוכו. בשעת מתן
תורה, הֶהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים - היו נראים קופצים ורוקדים כמו אילים,
וכן הַגְּבְעוֹת היו נראות רוקדות וקופצות כַּבְּנֵי צֶאֱן הקטנים [שכך
דרכם לקפץ], לגודל החרדה והפחד. ולחדד הענין הוא כאילו שואל:
מַה לָּךְ הַיָּם פִּי תִנּוּס לַצַּדִּידִים?! ומה לך הִירְדָן כִּי תִסָּב לְאַחֹר ולא
תמשיך בזרימת מימך?! וכן, מה לכם הֶהָרִים כִּי תִרְקְדוּ כְּאֵילִים?! ומה
לכם הַגְּבְעוֹת, כִּי תִרְקְדוּ כַּבְּנֵי צֶאֱן?! ומשיב: אין זאת אלא שאתם
עושים כן מחמת הפחד מִלְּפָנֵי הָאֲדוֹן שהוא חוֹלֵי אֶרֶץ - מחולל ארץ,
כלומר יוצר הארץ, בורא העולם. מחמת הפחד מִלְּפָנֵי אֱלֹהֵי יַעֲקֹב
הַהֶפְכִי הַצּוּר - ההופך את הסלע²³⁷, למרות היותו עצם יבש, לַאֲגָם

234 מצו"ד תהילים קיד, א.

235 רש"י תהילים קיד, א.

236 מצו"ד שם.

237 רש"י דברים לב, לא.

מִיָּם. וכפל הכתוב שוב במילות שונות²³⁸: ההופך חֲלָמִישׁ - סלע קשה²³⁹ ויבש לְמַעַיְנו מִיָּם - למעיין מים חיים.

עד כאן מצוות ההגדה. אנו חותמים אותה בברכת הגאולה, ובשבח ובהודיה לה²⁴⁰:

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ מִמִּצְרַיִם וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעָנוּ - החייה והביא אותנו הַלֵּילָה הַזֶּה לְאֶכָּל בֶּזֶם וּמְרוֹר. מכאן והלאה אנו מבקשים על העתיד: כִּן ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵלֵהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעָנוּ - יחינו ויביאנו, לְמוֹעֲדִים וְלְרִגְלִים אַחֲרֵים הַבָּאִים לְקִרְאָתְנוּ לְשָׁלוֹם, שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירְךָ יְרוּשָׁלַיִם, וְשֹׁשֵׁים בְּעִבּוּדְתְךָ - בעבודת הקרבנות בבית המקדש שיבנה, וְנֹאכַל שֵׁם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, מִן הַזְּבָחִים - קרבן חגיגה, וּמִן הַפְּסָחִים - קרבן הפסח (במוצ"ק אומרים: מִן הַפְּסָחִים וּמִן הַזְּבָחִים) אֲשֶׁר בִּהְקִרְבָתְךָ, יִגִּיעַ דְּמָם - יזרוק הכהן דם הקרבנות עַל קִיר מִזְבֵּחַךָ לְרִצּוֹן - לריצוי [להיות רצויים לפניך]. וְאִזּוּ, בְּגִאוּלָה הַעֲתִידָה נִוְדָה לְךָ בְּשִׁיר חֲדָשׁ, עַל גָּאֵלְתָנוּ זֶה, וּמִלְבַד זֹאת נִוְדָה לְךָ גַם עַל הָעֶבֶר, עַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ מִגְלוּת מִצְרַיִם. בְּרוּךְ אַתָּה ה' גָּאֵל יִשְׂרָאֵל - ממצרים [בלשון עבר, כי הברכה מוסבת על גאולתנו ממצרים, בה פתחנו את הברכה ובה סיימנו אותה]²⁴¹.

עד כאן מצות ההגדה וברכתה.

לאחר ברכת המזון וקודם קריאת חציו השני של ההלל, נוהגים לומר 'שפוך חמתך' עם פתיחת הדלת, כדי לזכור שלילה זה הוא ליל שימורים,

238 מצו"ד תהילים קיד, א.

239 מצו"צ שם.

240 לדעת השבלי הלקט היא ה'מסיים בשבח' (פסחים קטז, א).

241 ר"י בן יקר.

ואין אנו מתייראים משום דבר. בזכות אמונה זו, במהרה יבוא משיח צדקנו וישפוך חמתו על המכחשים בהקב"ה²⁴²

אנא ה' שְׂפוֹךְ אֶת חֲמַתְךָ - כעסך שעלינו²⁴³ אֵל (על²⁴⁴) הַגּוֹיִם העמים אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּךָ, וְעַל מַמְלְכוֹת הָעַמִּים אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ - חסרי האמונה ועובדי עבודה זרה. כִּי הַגּוֹיִים אֶכְל - כילו והרגו אֶת יַעֲקֹב - בני ישראל, וְאֶת נְוֹהוּ - בית המקדש - הַשָּׁמוּ - החריבו ושָׂמוּ שִׁמְמָה²⁴⁵.

שִׁפְךָ עֲלֵיהֶם זַעֲמֶךָ, וְחָרוֹן אַפְּךָ יִשִּׁיגֵם - יבוא עליהם.

תְּרַדּוּף בָּאֵף - בכעס וְתִשְׁמִידֵם, מִתַּחַת שָׁמַי ה'.

בסיום הסדר נוהגים לומר פיוט זה, שהוא סיום מהקרובה (פיוט) של יוצר לשבת הגדול 'אלוקים בצערך', אותו ייסד רבי יוסף ב"ר שמואל טוב עלם מבעלי התוספות

חֶסֶל - תם ונשלם סְדוּר לִיל פֶּסַח בְּהִלְכָתוֹ, בְּכָל מִשְׁפָּטוֹ וְחֻקָּתוֹ.

אנו תפלה לה', שֶׁבְּאֲשֶׁר זָכִינוּ לְסִדְרֵךָ אוֹתוֹ בְּלִילָה זֹה, כִּן נִזְכָּה לְשִׁנָּה הַבֵּאָה לְעֲשׂוֹתוֹ בְּבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּהַקְרַבְתָּ קֶרְבֵּן הַפֶּסַח.

זָךְ - נקי וטהור²⁴⁶ [כינוי לה'], שׁוֹכֵן מְעוֹנָה - השוכן במעונו, כלומר השוכן בשמי השמים²⁴⁷, נֹא קוֹמֵם - הקם והרם קָהַל עַדֶּת מִי מְנָה - קרן ישראל, עליהם נאמר "מי מנה עפר יעקב".

242 רמ"א תעט, א ובמשנ"ב סק"י.

243 מצו"ד תהילים עט, ו-ז.

244 מצו"צ תהילים עט, ו.

245 מצו"ד שם.

246 מצו"צ משלי טז, ב.

247 עיי' לשה"כ דברים לג, כז.

אנא ה' בְּקִרְוֹב בִּימִינוּ נִהַל - הנהג את נְטֵעֵי כְּנָה - את ישראל
 הנטועים על בסיס איתן ('כנה' כמו כן ובסיס²⁴⁸), הם האבות
 הקדושים, פְּדוּיִם משביים וגלותם – לְעִיר צִיּוֹן - ירושלים, בבנין בית
 המקדש בְּרִנָּה.

לְשָׁנָה הַבְּאָה בִּירוּשָׁלַיִם [יש שגורסים 'בירושלים הבנויה'²⁴⁹, ויש
 אומרים, שאין לומר 'הבנויה'²⁵⁰].

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

248 מצו"ד תהילים פ, טז.

249 כ"ה בהרבה הגדות.

250 הגר"ז בהגש"פ מבית לוי [שהיא תוספת המתחדשים. כביכול הגענו למחצית הגאולה].

ספרים נוספים שיצאו לאור בס"ד:

ספר

נתיבות חיים

הלכות שמירת הנפש בדרכים

אוצר בלום על זהירות בדרכים בהלכה, בהסכמת מרנן גדולי ישראל שליט"א

ספר

קיצור נתיבות חיים

קיצור מן הספר 'נתיבות חיים'. הקיצור כולל את כל ההלכות והסיפורים מהספר 'נתיבות חיים' השלם

ספר

ביקור חולים

בהלכה ובאגדה

אוצר בלום על מצות ביקור חולים

ניתן להשיג:

טל': 08-974-47-27

פקס': 0765-100-191

דוא"ל: shmirat-h@bezeqint.net